

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХЕРСОНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

**Педагогічний факультет
Кафедра спеціальної освіти**

**ПЕДАГОГІЧНІ ЗАСАДИ КОРЕКЦІЇ ПОВЕДІНКИ У ШКОЛЯРІВ З
ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИМИ ПОРУШЕННЯМИ**

Кваліфікаційна робота (проект)

На здобуття ступеня вищої освіти «магістр»

Виконав: студентка 2 курсу
Спеціальності 016 Спеціальна освіта
Освітньо-професійної програми
«Спеціальна освіта» другого
(магістерського) рівня вищої освіти
Токіой Марія Ігорівна
Керівник: кандидат психологічних
наук, доцент Ляшко Віра Віталіївна.
Рецензент: кандидат педагогічних
наук, доцент Горлова А.В.

Херсон – 2020

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. Порушення поведінки в структурі дефекту при інтелектуальних порушеннях	8
1.1. Вікові поведінкові особливості дітей молодшого шкільного віку.....	8
1.2. Характерологічні особливості учнів з інтелектуальними порушеннями які спричиняють виникнення особливостей їх поведінки.....	12
1.3. Специфіка поведінки при ускладненні олігофренії психопатоподібними та неврозоподібними проявами.....	19
1.4. Емоційне неблагополуччя як фактор виникнення поведінкових розладів в учнів спеціальної школи.....	24
РОЗДІЛ 2. Експериментальне дослідження поведінки молодших школярів з порушеннями інтелекту	30
2.1. Обґрунтування дослідження. Методики дослідження.....	30
2.2. Результати дослідження.....	37
2.2.1. Прояви емоційного неблагополуччя та порушень поведінки у молодших школярів.....	37
2.2.2. Результати дослідження родинних стосунків та взаємодії з однолітками.....	42
2.2.3. Діагностика типів важковиховуваності учнів з інтелектуальними порушеннями.....	48
РОЗДІЛ 3. Програма сприяння становленню адекватної поведінки у молодших школярів спеціальної школи	53
3.1. Зміст індивідуальних корекційних програм.....	53
3.2. Зміст групових корекційних програм.....	57
ВИСНОВКИ	
.....	60

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	62
ДОДАТКИ.....	68
Додаток А. Особливості поведінки учнів за результатами спостереження.....	68
Додаток Б. Протоколи проєктивних методик «Неіснуюча тварина», «Родина».....	75
Додаток В. Зміст комплексної корекційної програми.....	82

ВСТУП

Актуальність дослідження. Проблема корекції порушень поведінки дітей і підлітків із порушеннями інтелекту актуальна для сучасної корекційної педагогіки, оскільки діти зі стійкими вадами інтелектуальної сфери, внаслідок наявності у них слабкості вольової регуляції, недостатнього соціального інтелекту, а також психодинамічних порушень, є групою ризику щодо формування та закріплення дезадаптивних форм поведінки, в тому числі - деструктивних та соціально небезпечних [3].

Психологічні питання розвитку емоційно-вольової регуляції, поведінки дітей вивчались І.М. Соловйовим, Л.В. Занковим, Б.І. Пінським, С.Я. Рубінштейн, В.Г. Петровою, М.С. Певзнер. В роботах цих авторів показано, що виникнення додаткової симптоматики соматогенного або психогенного характеру на фоні загального недорозвитку та, особливо, наявність в емоційно-вольовій сфері грубих первинних змін сприяють психопатологічному формуванню характеру, становленню негативних його якостей, які ускладнюють корекцію основного психічного дефекту [7, 10, 26, 35, 39, 47, 58 та ін.].

Специфічні проблеми виникають у формуванні нормативної поведінки учнів спеціальних шкіл, які виховуються в умовах соціально-психологічної депривації, часто мають негативний досвід перебування в асоціальних сім'ях [49].

Подолання порушень поведінки учнів із порушеннями інтелекту є одним з важливих завдань їх корекційно спрямованого навчання та виховання. Вирішення цього завдання можливе тільки на основі детального вивчення проявів та причин поведінкових порушень, розробки та реалізації індивідуалізованих програм психокорекційного впливу [41].

Необхідність подальшого вивчення проблеми психолого-педагогічної корекції порушень поведінки школярів із порушеннями інтелекту обумовлює актуальність обраної теми.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами : тема кваліфікаційної роботи пов'язана із темою кафедри спеціальної освіти «Зміст і технології навчання в системі спеціальної освіти та інклюзивному освітньому середовищі» № 0119U101727 від 22.11.2019 р.

Мета роботи: дослідження порушень поведінки в учнів молодших класів спеціальної школи, визначення педагогічної складової корекційної роботи з їх подолання.

Відповідно до мети дослідження було визначено такі *завдання* :

1. Розглянути вікові та психолого-педагогічні особливості дітей молодшого шкільного віку.
2. Вивчити особливості емоційно-вольової сфери та поведінки учнів із порушеннями інтелекту, обумовлені впливом первинного дефекту та характером взаємодії із соціальним оточенням.
3. Виявити причини та прояви порушень поведінки дітей молодшого шкільного віку з порушеннями інтелектуального розвитку.
4. Скласти програму корекції порушень поведінки дітей молодшого шкільного віку.

Об'єкт дослідження : процес корекційно-виховної роботи у спеціальній школі.

Предмет дослідження: корекція порушень поведінки в учнів молодших класів спеціальної школи.

Методи дослідження: відповідно до мети і завдань дослідження в роботі використано методи аналізу, синтезу та узагальнення загальної та спеціальної психолого-педагогічної літератури, спостереження, опитування вчителів та вихователів, експериментально- психологічні стандартизовані методики, педагогічний експеримент, метод кількісної обробки емпіричних даних.

Наукова новизна одержаних результатів. Розкрито зміст понять порушення поведінки різного характеру у школярів з порушеннями

інтелекту та причин їх виникнення; уточнено причини розладів поведінки школярів, а саме їх обумовленість, як наявністю грубих первинних змін в емоційно-вольовій сфері, так і додатковою симптоматикою соматогенного або психогенного характеру; одержано експериментальні дані щодо емоційних порушень молодших школярів, найбільш поширеними з них є тривожність, неуважність, агресивність, егоцентричність, образливість, демонстративність, асоціальність; встановлено, що у школярів з порушеннями інтелекту найбільше проявляється конституційний, ситуативний та педагогічно-занедбаний типи важковихованості.

Практичне значення одержаних результатів. Отриманні результати дослідження дозволяють зробити висновки про типи важковихованості молодших школярів з порушеннями інтелекту, особливості їх емоційних порушень, родинні стосунки та взаємодії з однолітками. Розроблено корекційну програму сприяння становленню адекватної поведінки у молодших школярів спеціальної школи.

Дослідження, можуть бути використані вчителями, в процесі навчання у спеціальній школі, методистами спеціальних шкіл, викладачами та студентами вищих навчальних закладів .

Апробація результатів дослідження відбувалася на засіданні педагогічної ради Херсонської спеціальної загальноосвітньої школи №1 Херсонської міської ради.

Публікації: результати дипломного проєкту опубліковано у збірнику наукових праць Всеукраїнської студентської науково-практичної інтернет-конференції «Розвиток особистості молодшого школяра: сучасні реалії та перспективи», що відбувалася 22-23 жовтня 2020 р. на базі Прикарпатського національного університету ім. В.Стефаника.

Структура роботи: випускна робота викладена на 94 сторінках друкованого тексту (61 сторінка основного тексту), складається з вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел, додатків.

РОЗДІЛ 1

ПОРУШЕННЯ ПОВЕДІНКИ В СТРУКТУРІ ДЕФЕКТУ ПРИ РОЗУМОВІЙ ВІДСТАЛОСТІ

1.1. Вікові поведінкові особливості дітей молодшого шкільного віку

Тема порушень поведінки у дітей з порушеннями інтелекту сьогодні актуальна і цікава педагогам-психологам, вчителям як корекційних шкіл, так і загальноосвітніх організацій в зв'язку з тим, що в них навчається все більшу кількість дітей даної категорії в рамках інклюзивної освіти.

Говорячи про порушення поведінки, необхідно дати кілька загальних визначень. Перш за все, потрібно зрозуміти, що є поведінкою в цілому.

Поведінка - це психологічна і фізична манера вести себе з урахуванням стандартів, встановлених в соціальній групі, до якої належить індивід [33, 48].

Порушення поведінки - це відхилення від прийнятих в даному суспільстві соціальних і моральних норм, що повторюються постійні дії або вчинки, які включають головним чином агресивність деструктивної і асоціальної спрямованості та дезадаптації поведінки. Вони проявляються або в нехтуванні прав інших людей, або в порушенні характерних для даного віку соціальних норм або правил. В даний час поряд з поняттям «порушення поведінки» використовується поняття девіантна поведінка [17].

Моральна свідомість молодших школярів зазнає істотні зміни від 1 то до 3 то класу. Моральні знання, уявлення та світогляд дітей до кінця молодшого шкільного віку помітно збагачуються, стають більш усвідомленими, різнобічними, узагальненими. Якщо моральні судження учнів 1-2 х класів засновані на досвіді власної поведінки і на конкретних вказівках та роз'ясненнях вчителя і батьків (які діти часто повторюють, не

завжди замислюючись над їх змістом), то вже в учнів 3 х класів, крім досвіду власної поведінки та вказівок старших з'являється здатність самостійно аналізувати досвід інших людей [17].

Великий вплив набуває читання або прослуховування художньої літератури, перегляд дитячих кінофільмів. Діти 7-8 років роблять позитивні моральні вчинки, найчастіше слідуючи прямими вказівками старших, зокрема вчителя, учні 3 го класу в набагато більшій мірі можуть здійснювати такі вчинки вже з власної ініціативи, не чекаючи вказівок з боку [43].

Характерологічні прояви молодших школярів можуть відрізнятися суперечливістю і нестійкістю. У зв'язку з цим іноді за риси характеру можна помилково прийняти тимчасові психічні стани.

Наявність порушень поведінки у дітей з інтелектуальними порушеннями представляє актуальну проблему, як в соціальному, так і медичному аспектах.

Її медико-соціальної значущість обумовлена тим, що все частіше стали виявлятися поведінкові розлади в учнів, а також спостерігається стійка соціальна дезадаптація, в тому числі шкільна, що включає антидисциплінарні, антисоціальні, делінквентні і аутоагресивні вчинки, у даної категорії дітей. Порушення в поведінці можуть бути як патологічними, тобто детермінованими різними формами патології особистості і особистісного реагування, так і непатологічними - соціально-психологічними і соціально-педагогічними [57].

Проблема детермінант порушень поведінки у дітей з інтелектуальними порушеннями досліджується багатовекторно. У науковій літературі питання формування у дітей соціально прийнятної поведінки, комунікативних умінь і навичок поведінки в повсякденному житті, розкриваються в роботах Л.І. Аксьонової, І.М. Бгажнокова, В.В. Воронкової, О.П. Гаврилушкина, Е.А. Екжановой, Ю.Н. Кислякової, О.І.

Кукушкіної, Е.Т. Логінова, Е.А. Стребелевой, А.М. Щербакової і інших [57].

Поведінка - це психологічна і фізична манера вести себе з урахуванням стандартів, встановлених в соціальній групі, до якої належить індивід [17, 48].

Під порушенням поведінки розуміють дії і вчинки особистості, що вступають у протиріччя з відповідними віком загальноприйнятими і офіційно встановленими соціальними нормами, стандартами поведінки і відносин, внаслідок неадекватного взаємодії з середовищем, що не враховує її індивідуальних особливостей, що викликають несхвалення соціуму і які заподіюють шкоду оточуючим людям і самій людині [4].

Дитина з порушеннями інтелекту - це особлива дитина, яка в силу своїх психічних особливостей інакше сприймає навколишній світ. Незрілість основних нервових процесів - пізнавальних інтересів, сприйняття, емоційно-вольової сфери, мислення, уваги, пам'яті, мови, а також нестійкість психіки роблять таку дитину вразливою для дії багатьох негативних чинників, що порушують формування поведінкових актів [61].

У поведінці молодших школярів більш чітко і прозоро виявляються типологічні особливості вищої нервової діяльності, які пізніше зазвичай перекриваються звичними формами сформованого в житті поведінки [61].

Віковою особливістю є і загальна недостатність волі: молодший школяр (особливо 7-8 років) ще не вміє довго переслідувати поставлену ціль, наполегливо долати труднощі і перешкоди. Поширені в молодшому шкільному віці вади характеру - вередливість, упертість - пояснюються недоліками сімейного виховання.

Дитина звикає до того, щоб всі її бажання і вимоги задовольнялися. Примхливість і впертість є своєрідною формою протесту дитини проти тих твердих вимог, які йому пред'являє школа, проти необхідності жертвувати тим, що хочеться, в ім'я того, що треба [61].

До вікових особливостей характеру молодшого шкільного віку відносяться і такі позитивні риси, як чуйність, допитливість, безпосередність, довірливість. Важливою віковою особливістю є наслідуваність - молодші школярі прагнуть наслідувати дорослих і деяких однолітків, а також героям улюблених казок і фільмів.

Молодші школярі дуже емоційні. Ця емоційність позначається, по-перше, в тому, що сприйняття, спостереження, уяву, розумова діяльність молодших школярів зазвичай забарвлені емоціями [10].

По-друге, молодші школярі (особливо 1 і 2х класів) не вміють стримувати свої почуття, контролювати їх зовнішній прояв, діти дуже безпосередні і відверті в вираженні радості, горя, печалі, страху, задоволення або незадоволення.

По-третє, молодші школярі відрізняються великою емоційною нестійкістю, частою зміною настроїв, схильністю до афектів, короткочасним і бурхливим проявам радості, горя, гніву, страху. З роками розвивається здатність регулювати свої почуття, стримувати їх небажані прояви [8].

До початку навчання в 3 класі, під впливом зростаючих вимог, під впливом правильно організованої навчально-виховної роботи, у молодшого шкільного віку формується працьовитість, старанність, дисциплінованість, акуратність [8].

Вже в 3 класі в учнів помітно починає проявлятися усвідомлене почуття обов'язку (якщо воно цілеспрямовано формувалося вчителями і батьками), поки ще недостатньо стійке і не зовсім самостійне. Згідно з дослідженням М. Б. Андріанової, можна намітити чотири типи школярів залежно від особливостей прояву усвідомленого почуття боргу [8].

До першого типу відносяться учні з високим почуттям обов'язку порівняно стійкими інтересами, які поширюється на широке коло

Другий тип характеризується нестійкістю почуття обов'язку, що проявляється лише в окремих моральних вчинках.

У третій почуття обов'язку проявляється лише в порівняно вузькій сфері (тільки по відношенню до рідних, та деяких однолітків).

Четвертий тип має слабо розвинене почуття обов'язку. Деякі з дітей, що відносяться до цього типу, слухняні, але тільки в силу їх власної необхідності.

Таким чином, для більш успішної корекційної роботи необхідний пошук нових форм, найбільш ефективних методів впливу на кожного окремого молодшого школяра з порушенням поведінки.

Позитивні якості формуються поступово, при наполегливій роботі педагога. Вони спочатку співвідносяться з негативними, і лише наполеглива щоденна корекційна робота, спільні зусилля всього педагогічного колективу, школи, сім'ї, цілеспрямована робота педагога дає можливість отримати позитивні результати в корекції порушень поведінки дітей [8].

1.2. Характерологічні особливості учнів з інтелектуальними порушеннями які спричиняють виникнення особливостей їх поведінки

Практичний досвід роботи в спеціальній школі свідчить про те, що дітей треба вивчати в психолого-педагогічному та клініко-психопатологічному аспектах. В роботах вітчизняних науковців, які досліджували проблему розумової відсталості в різних аспектах, підкреслюється, що жодна форма нервово психічних порушень не несе за собою так багато соціальних наслідків, як олігофренія, і головним чином - легкі її ступені [65].

Визначаючи поняття «олігофренія», Г.Є.Сухарева [44] підкреслює, що в етіопатогенетичну збірну групу олігофренії повинні бути включені

клінічні форми дизонтогеній (порушень онтогенезу) головного мозку як природженого походження, так і набуті в перші роки життя (до трьох років).

При цьому у формі клінічної симптоматики вирішальне значення належить не стільки природі пошкоджуючого фактору, скільки часу його дії в процесі онтогенетичного розвитку організму дитини. Крім того, до цієї групи треба відносити ті форми загального психічного недорозвитку, які характеризуються двома особливостями: переважанням інтелектуального дефекту та відсутністю прогредієнтності [44].

Вивчення етіопатогенезу олігофренії призвело до виділення нових клінічних форм і потребує подальшого глибокого клініко-психопатологічного дослідження вікової динаміки, доповненого психологічними дослідженнями.

Тільки на основі комплексних досліджень можлива розробка адекватних клінічному стану та віковим особливостям олігофренів диференційованих соціально-адаптаційних заходів [15].

Чим раніше виявлена своєрідність структури дефекту дитини-олігофрена, чим раніше почата корекційна робота з урахуванням усіх психопатологічних компонентів, тим більш обґрунтовано можна чекати доброго соціально-трудового прогнозу [15].

Основу контингенту спеціальної школи складають учні, страждаючі неускладненою формою олігофренії. Динаміка загального розвитку таких учнів звичайно позитивна. Вони емоційно врівноважені, однак мають типову для всіх клінічних варіантів підвищену навіюваність .

Відрізняючись почуттям відповідальності, доброзичливістю до оточуючих та порівняною адекватністю реакцій, вони добре підкоряються керуванню. Такі учні порівняно сприятливі в сенсі їх соціальної адаптації. Як правило такі учні не ідуть врозріз з інтересами суспільства [26].

Порівняна врівноваженість поведінки, дисциплінованість, елементарна відповідальність за доручену справу в більшості випадківсприяє задовільному пристосуванню таких учнів до життя у суспільстві. Вони тримають елементарну дистанцію по відношенню до старших, частіш доброзичливі до оточуючих, відносно здатні адекватно реагувати на зауваження та похвалу [26].

Діти з порушеннями інтелекту у зв'язку з недорозвиненням мислення, слабкістю засвоєння загальних понять пізно починають розуміти питання моралі. їх уявлення про те, що погано чи добре в молодшому шкільному віці носять більш поверхневий характер.

Порушення поведінки у дітей з порушеннями інтелекту можуть бути наступних видів [23]:

- компенсаторні (пов'язані зі складнощами соціальної адаптації дітей з даною патологією в здоровому колективі);
- структурні (що виникають внаслідок загальноорганічного ураження ЦНС);
- функціональні (обумовлені фізіологічною перебудовою в ЦНС в «перехідному віці»);
- клініко-патологічні (що є наслідком супутніх розумовій відсталості психічних захворювань).

Компенсаторні порушення поведінки [23, 39]. Говорячи про даний вид порушень поведінки, потрібно розуміти, що дитина з інтелектуальними порушеннями - це особлива дитина, яка в силу своїх психічних особливостей інакше сприймає навколишній світ. Незрілість основних нервових процесів, нестійкість психіки роблять таку дитину вразливою для дії багатьох негативних чинників, що порушують формування поведінкових актів.

В першу чергу, дана категорія дітей стикається з труднощами у взаєминах з оточуючими людьми, вчителями, з однолітками в нормі, які в

більшості випадків не знають психічних особливостей дітей, в результаті чого виникають конфлікти. Такі діти починають проявляти агресію в своїй поведінці, яка виступає як захисна реакція на труднощі або гіперкомпенсація інтелектуального відставання в розвитку при збереженому соматичному здоров'ї.

Структурні порушення поведінки [23, 39]. Порушення поведінки, що є наслідком раннього органічного ураження ЦНС. Дана форма поведінкових порушень не є діагностичним критерієм розумової відсталості у дитини. З рівною часткою ймовірності порушення поведінки даної групи можуть виникати як у дітей з розумовою відсталістю, так і у дітей з збереженим інтелектом.

Структурні порушення поведінки, представлені двома основними формами [39]:

1. Афективно-нестійкі структурні порушення поведінки;
2. Емоційно-лабільні структурні порушення поведінки.

Функціональні порушення поведінки [23, 39]. Такі порушення поведінки, як і попередня група, можуть виникати у дітей із збереженим інтелектом. В даний час, у зв'язку з розширенням спектра використовуваних для обстеження головного мозку методик, з'ясовано, що в підлітковому віці в головному мозку відбуваються певні структурні перебудови, що характеризуються фізіологічним зниженням кількості клітин сірої речовини і зменшенням розмірів «амігдали» і «інсули» - відділів мозку, що відповідають за емоційне сприйняття дійсності, здатність до співпереживання і розпізнавання страждань.

Клініко-патологічні порушення поведінки [23, 39]. Порушення поведінки даної групи у дітей і підлітків з порушеннями інтелекту виникають не внаслідок основного захворювання, а в рамках клінічних проявів супутніх психічних порушень (дитячий аутизм, шизофренія, розлади особистості різного генеза, біполярний афективний розлад, і т.д.) .

В даний час виділяють наступні, найбільш часто варіанти порушень поведінки у дітей з порушеннями інтелекту [52]:

- втечі з дому, школи (дромоманії);
- агресивність,
- відмова від навчання,
- порушення дисципліни і поведінки в громадських місцях і освітній установі,
- злочинство,
- зловживання алкоголем,
- наркоманія,
- суїцидальна поведінка,
- порушення потягів.

Нерідко учні з інтелектуальною недостатністю здійснюють злочинні діяння, в тому числі і групові.

Порушення поведінки, у дітей з нормальним інтелектом і з порушеннями інтелекту зовні схожі й одноманітні. Генез цих проявів у дітей з порушеннями інтелекту має свої особливості, які визначаються не тільки зовнішніми чинниками (родина, школа, відносини з однолітками), але і внутрішніми, тобто особливостями психіки (недостатність інтелекту, відсутність або слабкість боротьби мотивів, інертність психічних процесів, більш висока навіюваність, афективна нестійкість, потягу, інстинкти, і т.д.), характером ураження кори головного мозку і його нейродинамики, особливостями емоційно-вольової сфери таких дітей [55].

Деякі автори робили неправильні висновки про особливу моральну дефективність частки учнів з порушеннями інтелекту, про їх природжену схильність до антисоціальної, аморальної поведінки. Це зовсім неправильні погляди. Ніякі мозкові захворювання не можуть бути причиною виникнення антисоціальних, аморальних схильностей.

Дитина, яка під впливом тяжкої хвороби порушує правила суспільного порядку, діє так, бо вона взагалі неправильно розуміє оточуючу обстановку, або тому, що хвороба змушує її діяти саме так незалежно від правил суспільного порядку. Не хвороба є причиною антисоціальних, аморальних дій дитини з інтелектуальними порушеннями, а те середовище, в якому живе дитина [36].

Значний вплив на розвиток особистості має її спрямованість. Поняття «спрямованість особистості» було введено відомим російським психологом С.Л.Рубінштейном, воно розшифровується як характеристика основних інтересів, схильностей [17].

Розглядаючи структуру дефекту при розумовій відсталості, Л.С.Виготський великою мірою поділяв ідею Е.Сегена про значення слабкості намірів і, приєднуючись до нього, писав: «саме в дефекті оволодіння своєю поведінкою лежить головне джерело всього недорозвитку розумово відсталого дитини» [19, 20].

Обдуманість, неочікувана хитрість, опосередкованість поведінки, може бути проявлена дитиною з порушеннями інтелекту при необхідності приховати вчинок або добитися задоволення егоїстичних інтересів.

Дитину з порушеннями інтелекту легко підбурити сказати яку-небудь брутальність та інше. Та разом з цим, діти у відношенні окремих вказівок з боку оточуючих можуть виявити неабияку впертість, зробити зовсім інакше, ніж просять.

Л.С.Виготський відносить до примітивних реакцій, властивих дітям з порушеннями інтелекту, як простий, скоєний без затримки розряд сильних афектів, який зветься експлозивною реакцією (спалах гніву), так і «коротке замикання», під час яких афективні імпульси, як би обходячи цілісну особистість, безпосередньо переходять в неадекватні дії (підпал, самовільне зникнення) [21].

Якщо дитина не вміє аналізувати свою діяльність, а оцінка з боку оточуючих змінюється в негативний бік, виникають афективні переживання.

При тривалому збереженні такої ситуації ці негативні форми поведінки фіксуються та стають стійкими якостями особистості, виникають у відповідь на потребу дитини позбутися тяжких афективних переживань, пов'язаних з втратою впевненості в собі.

Але, все ж таки, не можна погодитись з такими поясненнями, що риси характеру, наприклад брехливість, підлабузництво та ін., можуть бути обумовлені тією або іншою хворобою. Особливості характеру різних хворих взяті з фактичних діагностувань, спостережень. Психологія розумово відсталих дітей може лише надати описання особливостей формування різних якостей особистості розумово відсталих дітей [32].

Спостерігаючи серед учнів спеціальної школи тих, які кривляються, набридливі, рвуть папір та інше, педагоги нерідко прагнуть віднести ці погані звички до хворобливих симптомів. Між тим дитячі психіатри знають, наскільки тяжко відокремити деякі вкорінені в олігофренів звички від хворобливих симптомів, наскільки відносна сама по собі ця грань [52, 57].

В силу перенесеного ураження мозку дитині з інтелектуальними порушеннями складніше, ніж здорові, пристосуватись до умов навколишнього середовища, щоб досягнути необхідної адаптації вона безперервно повинна пускати в хід компенсаторні механізми [57, 58].

Питання про важливість компенсації втрачених або недорозвинених функцій висвітлено достатньо широко різними авторами. Однак до останнього часу залишається маловивченим та навіть мало врахованим питання про негативні, спонтанно виникаючі погані шляхи компенсації.

Невдалі шляхи компенсації призводять інколи до виникнення поганих звичок. Але виникла таким чином шкода усугубляється тим, що як

писав К.Д.Ушинський, одна звичка, котра мала прояв один раз, прокладе собі шлях до аналогічної [44].

Наприклад, дратівлива слабкість, полягає в тому, що в стані втоми чи при загальному ослабленні організму учні реагують спалахом роздратованості. Переважаючи у тієї чи іншої дитини переживання, повільно фіксуючись, створюють ті чи інші відтінки характеру.

Від особистісних якостей педагога в більшості залежить створення своєрідного оздоровчого мікро середовища, в якому виховується дитина з функціональними розладами нервової системи, що грає важливу психотерапевтичну роль. Від педагогічної майстерності педагога, від його витримки, терпимості, в більшості залежить зворотність вказаних розладів [43].

1.3. Особливості поведінки при ускладненні олігофренії психопатоподібними та невротичними проявами

Поряд з порушеннями вищих форм психічної діяльності при олігофренії так само первинними можуть бути і порушення в емоційно-вольовій сфері. Вони обумовлені органічними ураженнями в нижчих відділах мозку, грубими розладами кірково-підкіркових взаємовідносин [25, 58].

Грубі розлади поведінки психопатичного типу часто сполучаються з ранніми проявами змін особистості саме за цим типом та з формуванням асоціальних її установок та особливостей. Мова йде не тільки про дефект інтелекту, але в рівному ступені й про дефект емоційно-вольової сфери.

До загальних особливостей психіки в таких випадках, коли наявні афективна збудливість, нестійкість або істероїдність, відносяться перш за все особливості динаміки загального розвитку, котра в значній мірі

залежить від умов життя та виховання дитини, своєчасності лікувально-виховних заходів [19].

Динаміка цих станів свідчить про велику схильність до рецидивів та затяжного протікання. При несприятливих умовах ці стани можуть перейти в якісно нові, більш стабільні (так звані невротичний та патохарактерологічний розвиток), який можуть впливати на структуру психічного дефекту та структуру особистості в цілому. Грубих порушень поведінки не виявляється [6].

Характерна підвищена подразливість, іноді з короткочасними спалахами гніву, котрі здебільшого закінчуються сльозами.

Нестійкість емоцій в таких дітей завжди пов'язана з зовнішніми умовами. Для невротичних реакцій характерна неадекватність їх сили незначному конфліктному приводу, порівняльна їх короткочасність. Лабільність настрою та особливо виражені невротичні реакції, як правило, бувають викликані конфліктним приводом. Характерна підвищена чутливість до заохочення та покарання [34].

Можливе ускладнення структури дефекту наявність такого психопатологічного прояву, як копіювання (примітивне копіювання миміки, жестів, слів з того чи іншого приводу). Це копіювання здобуває характер гри з резонансними тенденціями «виконання ролі», що особливо має прояви при істероподібних синдромах та істероїдних.

Це копіювання та підвищена навіюваність має позитивні та негативні боки в процесі формування особистості розумово відсталої дитини: дуже важливо, що представляє собою в особистісно-соціальному відношенні об'єкт копіювання, велике значення має характер мікро соціального оточення. При негативному впливі середовища підвищена навіюваність можуть сприяти тому, що учень стає на асоціальний шлях [34].

Для усіх клінічних варіантів психопатоподібних проявів при олігофренії в молодшому та середньому віці характерні загальні

особливості. Так, наприклад, динаміка еволютивного розвитку при ускладнених формах олігофренії частіш за все негативна, що залежить від несприятливих умов, в першу чергу від соціально-психологічної структури родини або іншого якого-небудь близького мікро соціального оточення [47].

Своєрідність структури дефекту, обумовлена різними порушеннями емоційно-вольової сфери, стала основою для того, щоб виділити нові клінічні варіанти, які дозволяють розглянути олігофренію в зручному для педагогічної практики синдромологічному аспекті [47].

Якщо виходити з принципу синдромологічного розподілення, але при цьому враховувати особливості характеру порушень в емоційно-вольовій сфері: їх динамічність, здатність на будь-якому віковому етапі виникати під впливом несприятливих умов або зменшуватись під впливом сприятливих корекційно-лікувальних факторів, - можна виділити кілька підгруп розумово відсталих дітей.

Учні з функціонально-динамічними порушеннями складають підгрупу з невротичними синдромами. В другу клінічну підгрупу входять діти з первинними грубими порушеннями в емоційно-вольовій сфері, які є принципово незворотним станом і пов'язані з таким же первинним дефектом, як і дефект інтелекту. Він обумовлює ті грубі порушення поведінки та характеру, котрі класифікуються як психопатоподібний синдром [47].

Найбільш частими з ускладнених форм олігофренії є олігофренія з невротичними та психопатоподібними проявами [54].

Диференціально-діагностичне співставлення структур невротичних та психопатоподібних проявів переконує в тому, що, не дивлячись на деяку схожість цих симптомокомплексів, вони різні. Схожість їх полягає тільки в тому, що в обох випадках порушення виникає в одних тих самих системах

головного мозку та проявляється в особливостях емоційно-вольової сфери [54].

При невротичних станах в емоційно-вольовій сфері виникають розлади так званого вторинного, функціонально-динамічного характеру. Не дивлячись на те, що іноді неврози носять затяжний характер та схильні до рецидивів, можливість їх принципової зворотності, часткового або повного відновлення при сприятливих умовах частіш за все зберігається. Виникнення їх можливе на будь-якому віковому етапі, починаючи з раннього дитинства [13].

При обстеженні таких учнів виявляються можливості відносно тривалого вольового напруження, своєрідна здатність до самоконтролю. Але ці можливості застосовуються ними дуже рідко [13].

У групі учнів з олігофренією з невротичними та астеноневротичними проявами виділяється підгрупа учнів з невротичними проявами типу істероформних реакцій. Для цієї клінічної групи прийнятні загальні принципи корекційних та лікувально-педагогічних заходів. Потрібно здолати патохарактерологічні особливості учня - негативізм, грубість, брехливість, примітивний та грубий егоцентризм та егоїзм, конфліктність, відмова від праці та інші [10].

У випадку психопатоподібних проявів порушення виникають також в емоційно-вольовій сфері, але носять більш грубий характер. Вони, як правило, такі ж первісні, як і порушення інтелекту. Цей дефект виявляється у виражених змінах характеру та поведінки.

Егоцентричні установки - за будь якої ціни привернути до себе увагу оточуючих навіть ціною негативних вчинків, некритичність по відношенню до себе, неадекватність критики по відношенню до оточуючих - джерело нескінчених конфліктів. Інтереси вкрай нестійкі та примітивні, в основному споживацькі. Однак при цьому спостерігається велика цілеспрямованість в досягненні корисливих цілей [38].

Відсутність почуття дистанції по відношенню до старших, розв'язаність, безвідповідальність та недисциплінованість, ускладнює контакт не тільки з однолітками, але і з дорослими, ускладнюючи педагогічний процес [38].

Ще складніше, якщо психопатологічна структура ускладнюється патологією потягів у формі дромоманія та гіперсексуальності.

Прояви брехливості та фантазерства з відведенням собі центральних ролей в своїх думках при психопатоподібних синдромах - це не прояв гіперкомпенсації, як це частково спостерігається при невротичних синдромах. Вони скоріш носять характер утилітарної установки. При відсутності критики в учнів олігофренів з астеноневротичними та невротичними проявами спостерігається повна відсутність невпевненості [59].

Неслухняність при психопатоподібних синдромах в учнів-олігофренів є типовою особливістю, яка проявляється за типом активного, частіш афективного негативізму. Такі учні вкрай складні. Особливі труднощі в педагогічному процесі виявляються тоді, коли учні мають відносну активність, ініціативність, збирають навколо себе «однодумців». В інших випадках вони формують ці групи, втягуючи в них більш слабких та схильних до навіювання учнів [59].

В умовах спеціальної школи найбільш часті варіанти психопатоподібних синдромів - синдроми афективної вибуховості та істероїдні.

Діти з порушеннями інтелекту, які страждають порушенням поведінки за психопатичним (афективно-вибуховим) типом та відрізняються конфліктністю, мають схильність до брутальних вчинків та інших порушень [18].

Для синдрому афективної вибуховості характерні масовані афективні розряди з агресивними проявами до оточуючих, які часто представляють

собою завершення приступів поганого, похмурого настрою дисфоричного характеру, зв'язаних з немотивованою зміною настрою учнів.

Значно рідше ці афективні виблиски обумовлені присутністю якогось зовнішнього конфліктного приводу. Навіть якщо такий привод має місце, спостерігається різка неадекватність сили вибуху силі подразника, як правило, незначною порівняно з силою реакції. Агресивні дії такого учня направлені виключно на оточуючих [18].

У часто провокованих такими дітьми конфліктах, бійках спостерігається жорстокість, яка частіш за все носить характер патології потягів: прагнення до нанесення тілесних пошкоджень та інших видів насилля, що доставляє задоволення. Подібні схильності до садизму можуть проявлятися достатньо рано.

Практичний досвід роботи в допоміжній школі та спостереження свідчать, що негативні особистісні якості психопатичного типу, які відзначаються в молодших школярів, при негативних, особливо асоціальних впливах ззовні мають тенденцію до подальшого розвитку. Ускладнюючи психопатологічну структуру, створюючи все більші складнощі для корекційно-виховних заходів, це різко обмежує перспективу соціального адаптування таких учнів [30].

1.4. Емоційне неблагополуччя як фактор виникнення поведінкових розладів в учнів спеціальної школи

Емоції - об'єктивно існуюче явище природи. Вони супроводжують нас все наше життя. Як відомо, вони носять суб'єктивний характер. У формуванні емоцій велике значення належить гіпоталамусу. Співвідношення гіпоталамуса і ретикулярної формації, гіпоталамуса і кори, гіпоталамуса і вегетативних процесів, які служать компонентами емоційного вираження [35].

Розглядаючи циркуляцію збудження по так званому колу Папера, вчені приходять до висновку, що лімбічна система грає роль посередника між гіпоталамусом і корою, визначаючи якість емоційного стану, який виявляється на рівні кори [35].

Визначено, що при ураженні нової кори (неокортекс) емоційна сфера не страждає (виключенням з цього правила є лобні відділи кори). Якщо це ураження охоплює підкоркові структури, особливо таламус та гіпоталамус, то з'являються різко виражені емоційні розлади.

Експерименти нейрофізіологів показали, що руйнування підкоркових структур призводить головним чином до порушення зовнішнього вираження емоційного стану. Емоції мають вплив на формування міжособистісних відносин, становлення до ігрової діяльності, навчання, порушення поведінки [35].

Дефіцит уваги з боку родини, душевного тепла, занедбаність та бездоглядність дітей є причиною виникнення психічної патології, як у ранньому віці, та і у більш пізніх періодах життя. Також виникненню патології сприяє «материнська над турбота», яка має прояви у вседозволеності чи у владності. У першому випадку формується інфантильність та егоцентризм, а у другому у дітей з'являються страх, покірливість, прихильність до усамітнення [22].

Для встановлення механізмів формування відхилень в емоційно-вольовій сфері та поведінці під впливом несприятливих факторів оточення важливим є розуміння закономірностей реагування на них дитячої психіки. В. В.Ковальов [29] виділив наступні рівні нервово- психічного реагування на різноманітні шкідливі впливи у дітей та підлітків: сомато-вегетативний, психомоторний, афективний, емоційно- ідеаторний рівень. їх характеристика наведена в таблиці 1.1[29].

В нормі сомато-вегетативний рівень реагування є ведучим в 0-3 роки внаслідок його достатньої зрілості, психомоторний - в 4-10 років,

афективний рівень найбільш виражений в 7-12 років, емоційно- ідеаторний рівень є ведучим особливо в пубертатному віці (12-16 років) [29].

Таблиця 1.1.

Рівні нервово-психічного реагування на різноманітні шкідливі впливи у дітей та підлітків

Рівні реагування	Психопатологічні синдроми
Сомато- вегетативний	<ul style="list-style-type: none"> – порушення сну – розлади харчування
	<ul style="list-style-type: none"> – енурез-енкопрез – синдром артизму – розлади прихильності – психо-вегетативний синдром
Психомоторний	<ul style="list-style-type: none"> – гіперкінетичні розлади – тіки – заїкування – стереотипні рухові розлади – дисоціативні розлади – психосексуальні розлади
Афективний	<ul style="list-style-type: none"> – тривожно-фобічні розлади – соціалізований тривожний розлад – депресивні розлади поведінки – соціалізовані та несоціалізовані розлади поведінки
Ідеаторний	<ul style="list-style-type: none"> – дисморфофобічні розлади – нервова анорексія та булімія – іпохондричний розлад

При цьому переважна симптоматика кожного вікового періоду не виключає симптомів попередніх рівнів, але відсуває їх на другорядне місце. В підлітковому віці спостерігається певна активізація всіх видів реагування. Якщо ж спостерігається переважання патологічних форм реагування, властивих більш ранньому віку, це свідчить про відставання в психічному розвитку.

Під час свого розвитку дитина є об'єктом соціальної взаємодії. Дитина набуває соціальних навичок під час спілкування з оточуючими. На процес формування поведінкових реакцій мають вплив такі фактори, як зовнішні (загальношкільний педагогічний режим, колектив класу, особистість вчителя тощо), внутрішні (мотиви учня, його інтереси та потреби, самооцінка та інше) [19].

Л.С.Виготський вказував на те, що спеціальні школи мають великий недолік в тому, що замикає свого учня - у вузький круг шкільного колективу, створює замкнутий світ, в якому усе пристосовано до дефекту дитини, усе фіксує його увагу на недоліках та не вводить його в справжнє життя. Спеціальна школа замість того, щоб виводити дитину з ізолюваного світу звичайно розвиває в ньому навички, які ведуть до ще більшої ізолюваності. Виготський вважав, що треба складати умови компенсації його недоліку з урахуванням соціальних факторів [19].

Перебування дітей в школі-інтернаті не впливає позитивно на їх соціально-емоційний розвиток, так як їх спілкування обмежене. У дітей, шкіл-інтернатів, спостерігається негативізм, агресивність, впертість - ці негативні риси не завжди тільки наслідок органічних особливостей учнів, але й умов: безпорядок вимог, поганий приклад, відсутність чіткого режиму.

Негативний вплив має також відношення батьків до дітей. Склад батьків розумово відсталих учнів є дуже неоднорідним по освіті, культурному рівню, моральним якостям. В деяких родинах спостерігається таке відношення до дитини - постійна роздратованість по відношенню до нього, грубість, що формує в дитини негативні риси характеру. Багато батьків виявляють негативне відношення до школи, особливо в перші роки навчання дитини [42].

Дивлячись на таку поведінку батьків, дитина починає копіювати їх відношення до школи, що виливається в асоціативну поведінку до

дорослих та однолітків. Деякі батьки залишають дитину в школі і за рік навчання не відвідують її. Саме такі діти дуже гостро переживають адаптацію до школи, в них загострюються, мають більш яскравий характер, ніж в інших дітей, поведінкові розлади [42].

Порушення у взаємовідносинах основних нервових процесів - збудження, гальмування, мають прояви в патології поведінки.

Всі ці чинники мають негативний вплив, який відображається на стані афективно-вольової сфери та поведінки учнів. Нервово-психічне реагування на шкідливі зовнішні фактори у дітей та підлітків можливе на кількох рівнях. Переважання того або іншого рівня формує типологічні та індивідуальні риси симптомокомплексу порушеної поведінки.

В дитини, під час перебування в школі, є можливість виникнення соціальної дезорієнтації. Соціальна дезорієнтація викликана різкою зміною умов життя дитини, перебування її в незвичному для неї місці. Соціальна дезорієнтація виникає у таких дітей, в яких чуттєвість до соціальних норм знижена [23].

Така дитина не розуміє появу нових правил, заборони. Імпульсивність та гіперактивність, стрімко розширюють частоту стикань дитини з соціальними нормами. Поведінка дитини з соціальною дезорієнтацією - це не свідоме порушення правил, а наслідок незнання та нерозуміння цих правил. Під час спілкування педагога з такою дитиною, яскраво проявляється неприйняття дистанції «дитина - дорослий».

Адаптивна направленість спеціальних шкіл-інтернатів забезпечує зміст стандартів, форм корекційного процесу, які включають довготривалу та складну систему корекційної допомоги по освоєнню дитиною необхідних для участі в соціальному житті норм поведінки та життєдіяльності, а також виробленню необхідних навичок та звичок в максимально доступному для даної дитини обсязі [11].

В спеціальній школі увагу педагогів направлено на слабкі функції дитини з метою подолання відставання у їх розвитку (наприклад, соціальна ізоляція компенсується шляхом розширення спілкування з дітьми, посилення колективних відносин). Правильний вибір типу учбового закладу (допоміжна школа) дозволяє дітям оптимальним образом реалізувати присутні психічні можливості і, внаслідок цього, достатньо успішно адаптуватися у звичних соціальних умовах [44].

РОЗДІЛ 2

ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОВЕДІНКИ ШКОЛЯРІВ ІЗ ПОРУШЕННЯМИ ІНТЕЛЕКТУ

2.1. Обґрунтування дослідження. Методики дослідження

Профілактика девіантної поведінки дітей, що мають інтелектуальні порушення, покладена в основу їх морально-етичного виховання, формування у них правильної поведінки.

Необхідність соціальної адаптації дітей, спілкування із середовищем нормальних людей ставить перед спеціальними установами серйозні завдання морального виховання дітей із порушеннями інтелекту, вироблення у них загальноприйнятих норм поведінки.

Досить часто спостерігаються у таких дітей негативізм, упертість, агресивність, рухове і психічне занепокоєння створюють великі труднощі їх виховання. Ці негативні риси - зазвичай слідство не тільки органічних особливостей дитини, а й умов середовища: незрозумілість вимог, поганий приклад, недотримання режиму дня. Тому для виховання дітей з порушеннями інтелекту так важлива спокійна обстановка, доброзичливе ставлення, єдність, чіткість і систематичність вимог - все що створює і закріплює у них необхідні звички [1].

Метою нашого дослідження було вивчення порушень поведінки в учнів молодших класів спеціальної школи, а також ефективності корекційно-педагогічного впливу, спрямованого на подолання поведінкових проблем. В дослідженні брали участь 8 учнів (3 дівчинки, 5 хлопчиків) 3 класу Херсонської спеціальної загальноосвітньої школи I-II ступенів №1 Херсонської міської ради.

На першому етапі - діагностичному - були використані наступні методи: спостереження, проєктивні методики, соціометрія, тест-опитувальник для класних керівників.

Спостереження. Спостереження проводилося тривалий термін, фіксувалася поведінка учнів в різноманітних ситуаціях. Було відмічено постійність поведінки в деяких ситуаціях - показник того, що в основі її лежать не випадкові фактори, а природні особливості.

Організація спостереження базувалась на використанні протоколів оцінювання емоційного неблагополуччя дитини, запропонованих Міланіч Ю.М. [42]. Вони дозволяють отримати кількісні оцінки за наступними факторами:

1. Фактор соматовегетативних порушень (порушення апетиту, потовиділення, енкопрез, енурез, погане самопочуття);
2. Фактор преневротичних порушень (зниження настрою, погані звички, порушення сну, тривожність, страхи, невпевненість в собі, заїкуватість);
3. Фактор поведінкових порушень (порушення рухової активності, труднощі у спілкуванні).

Крім того, в ході спостереження оцінювалась наявність і ступінь вираженості різних проявів порушеної поведінки (агресія, тривожність, егоцентричність, емоційна відгородженість, дурашливість, імпульсивність, порушення уваги, стереотипність, образливість, апатія, запальність, порушення міжособистісних відносин, нав'язливі стани, демонстративність, асоціальність, а також особливості поведінки в навчальній діяльності.

Проєктивні методики. При дослідженні дітей для виявлення загальних чинників, які можуть мати свій вплив на поведінку дитини, застосовувалися такі проєктивні методики: **«Неіснуюча тварина»**, **«Родина»**.

Таблиця 2.1

Протокол оцінювання емоційного неблагополуччя дитини

ПОКАЗНИКИ	БАЛИ
1. Знижений настрій	
1.1. Настрій часто знижений, часто плаче, роздратування без видимих причин	3
1.2. Настрій знижений, плаче, роздратування з будь якого приводу	2
1.3. Настрій знижений, плаче, роздратованість з приводу серйозних причин	1
1.4. Настрій рівний, не роздратовується, рідко плаче	0
2. Порушення сну	
2.1. Засинає повільно та/або часто прокидається та рухається в постілі, та/або піднімається завжди з небажанням	3
2.2. ...часто	2
2.3....іноді	1
2.4. Засинає швидко, сон довгий без прокидання, просинається радісно з бажанням	0
3. Порушення апетиту	
3.1. Апетит поганий та/або вибагливий в їжі завжди	3
3.2. ...часто	2
3.3. ... іноді	1
3.4. Апетит гарний, до їжі невибагливий	0
4. Пітливість	
4.1. Загальне потовиділення підвищене у день та/або в ночі	3
4.2. Долоні та/або голова пітливі завжди	2
4.3. Долоні та/або голова пітливі іноді	1
4.4. Долоні та голова без поту	0
5 Нетримання сечі та стулу	
5.1. Нетримання сечі та/або стулу вдень та вночі, майже кожен день	3
5.2. ...часто	2
5.3. ... іноді	1
5.4. Відсутнє нетримання сечі та стула	0
6. Шкідливі звички	
6.1. Гризе нігті та/або грає з будь якою частиною тіла дуже часто	3
6.2. ...часто	2
6.3. ...іноді	1
6.4. ...ніколи	0
7. Скарги на самопочуття	
7.1. Скаржиться на болі в животі та/або у голові, та/або на нудоту, та/або на запаморочення дуже часто	3
7.2. часто	2
7.3. ...іноді	1
7.4. Не частіш за інших дітей	0
8. Тривожність та страхи	

Продовження таблиці 2.1

.1. Часто виражена тривожність, страхи з руховою розгальмованістю або загальмованість	3
8.2. Часта тривожність, легко лякається без явних на то причин	2
8.3. Дуже рідка тривожність, страх, мають місце тільки під дією несприятливих факторів.	1
8.4. Відсутність тривожності та страхів.Склад тривожності та страхів - темінь, висота, шум, тварини, казкові герої, чужі люди, самотність, хвороба, смерть, інше	0
9. Порушення рухової активності	
9.1. Погано концентрує увагу, занадто рухлив, завжди	3
9.2. ... часто	2
9.3. ...іноді	1
9.4. Адекватно активний АБО	0
9.1. Млявий, загальмований, погано концентрує увагу завжди	3
9.2. ... часто	2
9.3. ... іноді	1
9.4. Адекватно активний	0
10 Труднощі спілкування з однолітками	
10.1.Відсутнє прагнення до спілкування та/або відходить від спілкування, не дивлячись на доброзичливе ставлення завжди	3
10.2. ... часто	2
10.3. ... іноді	1
10.4. ...ніколи АБО	0
10.1. Прагне спілкуватися, але його не приймають та / або не дивлячись на взаємну згоду, контактність супроводжується конфліктами завжди	3
10.2. ... часто	2
10.3. ... іноді	1
10.4. ... ніколи	0
11. Невпевненість в собі	
11.1. Ухиляється від змістовних ігор, перевірки його дійсних можливостей, боїться невдачі завжди	3
11.2. ... часто	2
11.3. ... іноді	1
11.4. ... ніколи	
12. Підвищена чутливість до зауважень та покарань	
12.1. Все сприймає близько до серця та/або проявляє вербальну або фізичну агресію завжди	3
12.2. ... часто	2
12.3. ... іноді	1
12.4. ... ніколи	0
13. Заїкається	
13.1. Так	-
13.2. Ні	+
14 Тики	
14.1. Смикає плечем, рукою або часто кліпає	-
14.2. Ні	+

Проективні методики були включені для діагностики та встановлення причин дезадаптації особистості, конфліктів особистості з соціумом, з'ясування відносин безпосередньо у родині, впливу стосунків в родині на емоційний стан дитини [63].

Проективні методики були прості в проведенні, не потребували спеціальних матеріалів. Кімната світла, простора. Двері зачинені, щоб уникнути втручання з зовні і надати можливість дитині почувати себе невимушено.

Дитині надавалися аркуш паперу, формату А4, простий олівець. Діагностування проводилося в індивідуальній формі, велось спостереження за технікою виконання дитиною роботи, занотовувалися коментування, під час виконання роботи.

Під час спостереження за виконанням роботи задавалися такі запитання, як: «Кого зараз ти малюєш? А це хто?» І були відсутні запитання, які б могли навести дитину на думку когось зобразити і скерувати її подальші дії («Чому ти не малюєш маму? Тата? Чому відсутній братик?»). Тільки при повному самостійному підході дитини до роботи, ми змогли отримати достовірні результати.

Соціометричне дослідження [14]. Соціометричне дослідження використовувалося для діагностики міжособистісних відносин з ціллю їх подальшої зміни, покращення та вдосконалення за допомогою корекційної роботи.

При дослідженні дітей було використано методику **«Капітан корабля»**, яка проводилася груповим методом. Її проведення не потребувало великих затрат часу (до 15 хв.). Вона дуже корисна в роботі по вдосконаленню відносин у колективі.

На початку діагностування була проведена вступна бесіда, в ході якої діагностуючий повідомив дітям: «Сьогодні ми з вами вийдемо у прекрасну подорож на чарівному кораблі. Капітану буде надано важливе

завдання. Кожен з вас матиме можливість бути капітаном, а я буду головним юнгою і заповнюватиму бортовий журнал. Наш клас - це і є чарівний корабель, прошу запам'ятати місця, яке кожен займає».

Діагностуючий виводить дітей у коридор, до вихователя, і по одному заводить у клас дитину. Надає їй по чергово різнокольорові кульки: «Ти капітан корабля, ти добре пам'ятаєш місця пасажирів? Добре, тоді прошу тебе покласти червоні кульки на місця, які займають твої помічники. Так, а тепер для гостей твого корабля розклади на місця зелені кульки.

Кого ти хочеш бачити гостем твого корабля? З ким тобі буде приємно відпочивати? Так, добре, а тепер жовтими кульками познач тих, кого ти не хочеш брати з собою в подорож». Якщо залишилися вільні місця, без кульок, це означає що діти залишилися на березі. Після того, як дитина розклала кульки, «юнга» бере «Бортовий журнал» і заносить в нього отриманні данні.

Завдяки цьому методу може бути виявлено, яке положення займають діти в класі. Спираючись на ці відомості, ми можемо оцінити соціальну адаптованість дитини в конкретному оточенні і визначити шляхи її корекції та розвитку.

Тест-опитувальник для класних керівників (Карта визначення типу важковихованості) [18].

Ми використовували карту визначення типу важковихованості. Карта представляє собою таблицю з поданими показниками характерологічних особливостей дитини, її поведінки, спілкування, які свідчать про наявність конкретного типу важковихованості. Заповнюючи карту, педагог має визначити ступінь вираження кожної особливості. В результаті оброблених даних визначаються п'ять типів та три рівні «важковихованості» [14]:

1. Педагогічна занедбаність - низький рівень розвитку моральних уявлень та соціально схвалених навичок поведінки.

2. Конституціональний тип - утруднення у вихованні, зумовлені індивідуально - психологічними особистостями.

3. Ситуативний тип - невмілі виховні дії, які призводять до конфліктів.

4. Тип важковиховуваних (афект не адекватності) - утруднення у вихованні, спричиненні функціональними утвореннями особистості, які призводять до протидії виховному впливу.

5. Тип важковиховуваності (розгалудженість взаємин).

Підрахувати кількість балів за шкалою і встановити тип і ступінь важковиховуваності:

Таблиця 2.2

Шкала визначення важковиховуваності школярів з порушеннями інтелекту

Тип важковиховуваності	Наявні показники кожного типу важковиховуваності	Сума балів
Педагогічно занедбаних	1,2,3,4,5,6,7,8,9,10	
Конституціональний	11,12,13,14,15,16,17,18,19,20	
Ситуативний	21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30	
Важковиховуваних дітей	31,32, 33,34, 35, 36, 37, 38, 39,40	

Підсумок:

• **тип важковиховуваності** визначається за найбільшою сумою набраних балів (з таблицю) Якщо різні типи важковиховуваності оцінено однаковою кількістю балів, визначається мішаний тип (наприклад: 7 балів — ситуативний та 7 балів — конституціональний; тип важковиховуваності — ситуативно-конституціональний).

• **рівень важковиховуваності**

+0-6 балів — **низький** ,

7-12 балів - **середній**,

13—20 балів — **високий**.

Отримані результати були оброблені статистично, визначались середні значення оцінок. Також було здійснено співставлення та узагальнення даних всіх використаних методик.

2.2. Результати дослідження

2.2.1. Прояви емоційного неблагополуччя та порушень поведінки в учнів

Наявність в учнів спеціальної школи порушень емоційно-вольової сфери та поведінки підтверджується багаторічним досвідом наукової роботи. Такі результати, безумовно, пов'язані з первинним дефектом - олігофренією.

Спостереження показують, що нестійкість емоцій в учнів переважно пов'язана із зовнішніми умовами. Діти частіш за все готові до афективного вибуху при незначному приводі. Для деяких учнів характерна злобність, імпульсивність вчинків, часто з вираженою агресією. Спостерігається сумний настрій, немотивовані зміни настрою.

В тих випадках, коли порушення емоційно-вольової сфери мають органічну основу та є незворотними (при олігофренії, ускладненій психопатоподібними явищами), вони відрізняються вираженням клінічних проявів: грубою патологією поведінки внаслідок структурно-характерологічних змін з недорозвитком ядра особистості та схильністю до асоціальних вчинків [18].

При цьому в клінічній картині психопатичність (нервово-психічна диспропорція, аномалія характеру, обумовлена грубим порушенням емоційно-вольової сфери) виступають, як правило, на передній план як самостійний дефект та, поєднуючись з дефектом інтелекту, різко ускладнюють корекцію [2].

У дітей з проявами недорозвитку особистості в цілому проявляються егоцентричні установки - прагнення будь-якою ціною привернути до себе увагу оточуючих, навіть ціною негативних вчинків. Для них характерні некритичність по відношенню до себе, неадекватність критики по відношенню до оточуючих - джерело нескінчених конфліктів.

Протоколи вивчення особливостей поведінки учнів основної групи методом спостереження наведені в Додатку А. За результатами спостережень складена підсумкова (табл. 2.3)., яка дає нам змогу диференційовано підійти до проявів порушень поведінки учнів, акцентувати увагу на сильних проявах поведінкових порушень та саме на них спрямувати індивідуальну корекційну роботу.

Діти № 2 та № 7 мають порушення поведінки за психопатичним типом, схильні до конфліктності, навіть до хуліганських вчинків. У їх поведінці присутня запальність, емоційна відгородженість. У навчальній діяльності ці діти мають такі порушення, як дефіцит уваги. Прагнуть виконати роботу першими, незважаючи на результат роботи. Труднощі в навчанні пов'язані з емоційними порушеннями. Навчання дається важко. В силу егоцентричності ці діти не сприймають негативний результат, реагують бурхливо на зауваження. Невдале виконання завдання, отримана негативна оцінка викликають погіршення поведінки і можуть спричинити немотивовані агресивні дії щодо інших дітей в колективі.

У більшості дітей були виявлені прояви демонстративності, що можуть бути пов'язані з недостатньо задоволеною потребою в особистісному спілкуванні (з врахуванням особливостей соціальної ситуації вихованців інтернату). Демонстративність у таких дітей знаходить вихід в цілеспрямованому порушенні правил поведінки, що є безвідмовним способом привернути до себе увагу.

Будь-які емоційні прояви дорослого, адресовані дитині, сприймаються як цінність, незалежно від того, в позитивній чи в

негативній формі вони проявляються. У таких дітей часті труднощі у спілкуванні з однолітками. Під час спостережень демонстративність не була виявлена у дітей під № 4, 6, 8. Це каже про те, що ці діти, можливо, не відчувають гостро самотність.

Таблиця 2.3.

Вираженість порушень поведінки школярів з інтелектуальними порушеннями за даними спостереження

Прояви порушень поведінки	Учні							
	1	2	3	4	5	6	7	8
Агресія	1	3	1	1	0	0	3	2
Тривожність	3	3	3	2	2	1	3	3
Егоцентричність	1	2	1	0	0	0	3	3
Емоційна відгородженість	1	2	1	0	0	0	2	1
Дурашливість	0	3	1	2	0	0	0	1
Імпульсивність	1	2	1	0	0	0	2	2
Порушення уваги	1	3	2	3	3	1	2	3
Стереотипність	1	2	1	2	1	1	2	2
Образливість	3	1	1	1	0	1	3	3
Апатія	0	0	0	0	1	0	0	1
Запальність	1	2	1	2	0	0	0	1
Порушення міжособистісних відносин	1	2	1	0	0	0	3	1
Нав'язливі стани	0	2	2	1	1	0	2	3
Демонстративність	1	3	1	0	0	1	3	0
Асоціальність	0	3	0	0	0	0	3	1
Сума балів	15	33	17	14	8	5	31	27

Примітка - (0 - відсутність проявів, 1 - слабкий прояв, 2 - виражені прояви, 3 - сильні прояви).

В дитини №4 яскраво виражена гіперактивність, мовна розгальмованість, швидка втомлюваність.

Відносна рівновага поведінки спостерігається в дитини під № 6. Позитивна установка на виконання навчальних завдань, наявна в неї, свідчить про відносне збереження емоційно-вольової сфери.

Під час спостереження за дітьми під № 1, 3 були виявленні нестійкі та примітивні інтереси щодо діяльності. Однак при цьому спостерігалася достатня цілеспрямованість та прагнення отримати бажаний результат. Для цих дітей характерні відсутність почуття дистанції до дорослого, прояви фантазування з відведенням для себе головних ролей.

Спостереження за навчальною діяльністю дало нам підтвердження того, що більшість дітей переживають за результати навчання і це відображається в їх діях по відношенню до інших (хтось почав навчатися краще ніж він, він вчиться гірше за всіх, не отримуються бажані результати).

В той же час пасивне ставлення до навчання виявляють діти під № 1 (не виявляє наполегливість, виявляє вербальний негативізм, емоційну нестійкість), № 8 (адекватно не сприймає свою роботу в класі, наявна відгородженість, мовчазність, апатія). Рухова розгальмованість та нестійкість уваги відзначаються в учня № 2 (не концентрує увагу на завданнях). Діти під № 4, 5 характеризуються швидкою втомлюваністю, потребують постійної стимуляції зорової уваги. Дитина № 6 з відповідальністю ставиться до виконання завдань, підтримує фронтальну роботу в класі, на зауваження реагує врівноважено.

Оцінка частоти різних проявів порушень поведінки в класі показала, що найбільш поширеними є тривожність (5 учнів), порушення уваги (4 учнів). У 2-3 учнів класу наявні агресивність, егоцентричність, образливість, демонстративність, асоціальність. Цими даними можна керуватись під час розробки змісту групової корекційної роботи.

Основною метою діагностики емоційного неблагополуччя дітей є вивчення психічного стану дітей, індивідуальних особливостей реакції на несприятливі фактори оточення (табл. 2.4.).

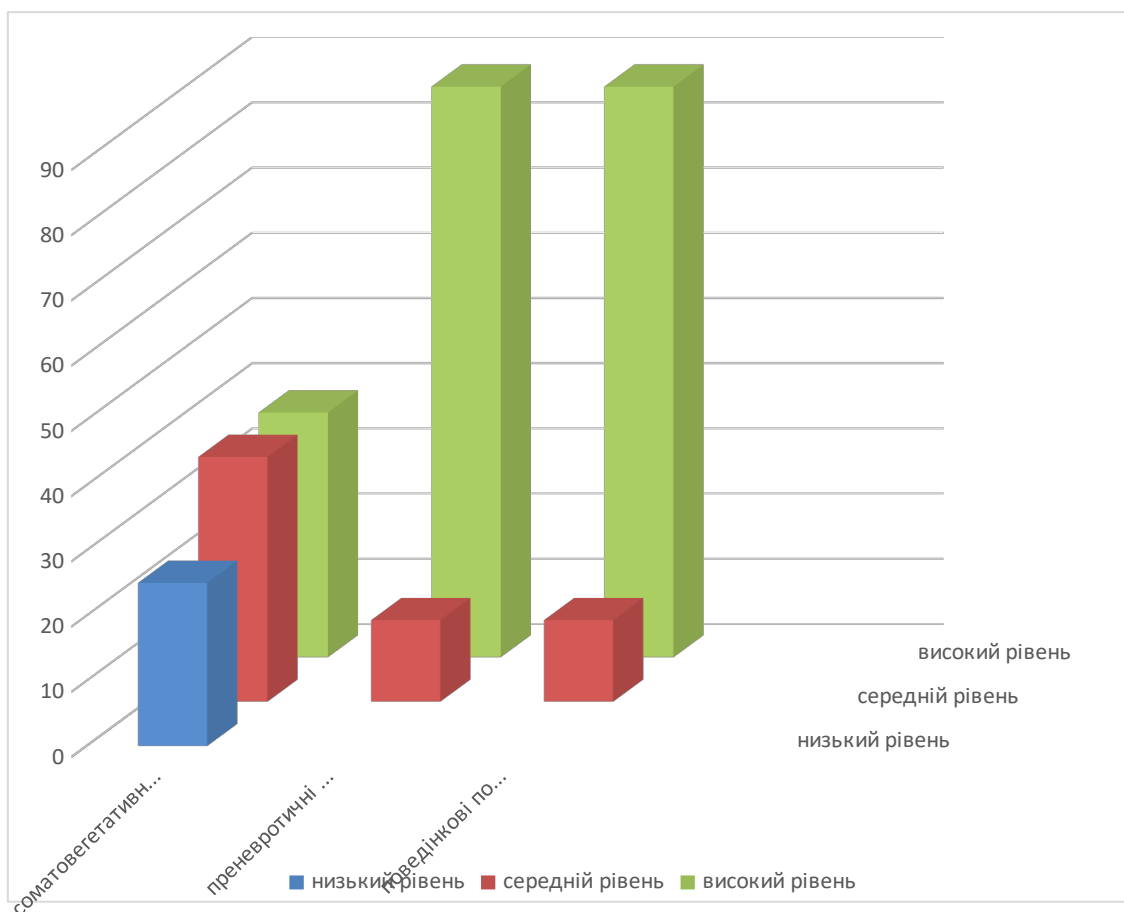
Таблиця 2.4

Емоційні порушення школярів із порушеннями інтелекту за даними спостереження

№ п/п	Ім'я дитини	Порушення		
		Соматовегетативні	Преневротичні	Поведінкові
№1	Варвара	виражені	виражені	виражені
№2	Ганна	відсутній прояв	виражені	виражені
№3	Гліб	відсутній прояв	виражені	виражені
№4	Дарина	слабкий прояв	виражені	виражені
№5	Іван	слабкий прояв	виражені	виражені
№6	Роман	слабкий прояв	слабкий прояв	відсутній прояв
№7	Олексій	виражені	виражені	виражені
№8	Ярослав	виражені	виражені	виражені

Отримані дані показують, що діти із порушеннями інтелекту характеризуються досить високим рівнем емоційного неблагополуччя (рис. 2.1.).

Так, виражені преневротичні і поведінкові порушення виявлені у 7 (87,5%) дітей з 8. Соматовегетативні прояви є менш поширеними: у 3 дітей - виражені, у 3 - слабкі. Поведінкові порушення виражені у 87,5% школярів (7 дітей). Наочно результати спостереження за поведінковими порушеннями школярів з інтелектуальними порушеннями представлено на малюнку 2.1.

Отже, стан системи емоційної регуляції учнів навчально-виховного комплексу, віддалений від оптимального, що є однією з важливих причин поведінкових проблем.

2.2.2. Результати дослідження родинних стосунків та взаємодії з однолітками

Серед основних причин порушень поведінки в учнів спеціальної школи, поруч з впливом первинного дефекту, можна виділити проблеми соціального оточення. Тому в нашій роботі було приділено увагу вивченню особливостей стосунків учнів з батьками та з однолітками [2].

Для аналізу актуальних проблем дітей та їх ставлення до батьківської родини використано проєктивну методику «Родина», яка надає широкі можливості для обговорення емоційно значущих міжособистісних (насамперед родинних) стосунків, уявлення дітей про структуру родини,

особливості взаємодії членів сім'ї. Обрана методика в нашому дослідженні виявилась достатньо інформативною, відповідала меті й завданням дослідження. Вона була доступною і простою для виконання всіма дітьми.

Цей тест найменшою мірою фруструє дітей, для яких аналіз стосунків з родиною є травматичним. Аналіз малюнку, спостереження за дитиною під час малювання і розмова з нею надали змогу отримати інформацію щодо ставлення дитини до власних близьких, загального розуміння сутті сімейних відносин і свого місця в системі родини, як єдиної цілісної структури, що складається з батьків і самої дитини. Результати дослідження наведено у Додатку Б та в узагальненій таблиці 2.4.

Всі учні зацікавилися завданням, з бажанням виконували їх. Діти під № 2 та №7 під час виконання роботи, ставили руку так, щоб приховати від діагностуючого результати своєї праці.

Детальний аналіз результатів даної методики зроблених дітьми малюнків наведений нами в Додатку Б.

Отримані результати вказують на те, що більшість дітей страждають від самотності, під час перебування в родині зазнають фізичної та вербальної агресії не тільки від батьків але й від сторонніх людей (друзів родини). На фоні цього в дитини виникає розвинене почуття «емоційного відчуження» від соціуму.

Значна частина дітей не вводить себе в склад своєї родини (діти № 1, 2, 4), що вказує не тільки про відсутність почуття єдності, але й актуальне переживання самотності. Про невдоволення власною родиною свідчить і наявність в багатьох малюнках осіб, що не належать до родини. Робота дитини № 6 вказує на те, що батьки не застосовують до неї фізичну або вербальну агресію, але й байдужі до неї, не приймають активної участі в її житті.

Як змістовні, так і формальні характеристики малюнків дозволяють констатувати ворожість, залежність, брак стабільності, пов'язаний з родиною в цілому, або з кимось з її членів. Особливості ставлення дітей до власних батьків для них є проблемною, конфліктною зоною. За цих обставин можна припустити викривлення стосунків в їх власних сім'ях в майбутньому, а також значне ускладнення адаптації в разі повернення до родини.

Негативний ранній досвід сімейних відносин є для дітей тією основою, на якій будуватимуться їх комунікації у власній майбутній родині та зовнішньому світі. Тривала емоційна депривація, фрустрація основних, в тому числі й емоційних, потреб, насильство гальмують особистісний розвиток.

За допомогою аналізу результатів проєктивної методики **«Неіснуюча тварина»** встановлено характерні особливості кожного учня як особистості, сфери його оточення.

У діагностуванні приймали участь усі учні класу. Діти виявили зацікавленість до роботи. Кожен виконував роботу індивідуально, знаходячись у кімнаті з діагностуючим. Було надано аркуш А 4 та олівець.

Змога спостерігати за технікою виконання дитиною роботи, чути її коментарі дозволила отримати однотайну відповідь, що діти розділилися на дві групи :

1. Діти які зневажають себе за те що батькамдо них байдуже.
2. Діти будь яким чином хочуть привернути увагу батьків на себе.

Але в обох групах усі діти перш за все звинувачують себе, у такому відношенню батьків до себе. Вважають що вони погані, тому брутальність та агресивні дії вони заслужили і сприймають це як заслуговуюче покарання.

Кожна дитина відчуває емоційну нестабільність, напруженість. Тривожність, невпевненість в собі, страхи. Це вказує на те, що діти перебувають в постійній стресовій ситуації. Позитивних процесів досить мало, щоб дитина стала більш менш емоційно стабільною. Результати дослідження наведено у Додатку Б та в узагальненій таблиці 2.4.

Діти під № 1, 2, 4, 5, 6, 7, 8 у своїх роботах вказують на вираження вербальної або захисної агресії. Це вказує на те, що в деякій мірі діти зазнають не тільки вербального тиску але й фізичних покарань.

У дітей № 2, 4, 5, 6, 7- недостатність в спілкуванні. Тобто не тільки батьки не звертають уваги на дитину але й в дитини відсутнє коло спілкування з однолітками.

У дітей під № 1, 3, 8 - потреба в опорі та висока цінність спілкування. Такі результати можуть вказувати на те, що діти знаходилися в скрутній ситуації, поруч з батьками, але так і не отримали їх допомоги. Тому знаючи, що таке знову може повторитися, вони не тільки прагнуть спілкування але й прагнуть підтримки у кризовій ситуації.

Проаналізувавши загальні результати проєктивної методики «Неіснуюча тварина», розуміємо, що соціум відіграє найважливішу роль у формуванні позитивних чинників або погіршення, загострення, закріплення поведінкових розладів.

Ступінь популярності дітей в колективі однолітків має велике значення. Від того, як складаються відносини дитини з однолітками, залежить подальший шлях його як особистості та соціальний ріст дитини.

В нашій роботі було застосовано соціометричну методику «**Капітан корабля**». На запитання цієї методики були отримані наступні відповіді:

№ 1. Якщо ти капітан корабля, кого з класу ти візьмеш в помічники?
- більшість дітей назвали дитину під № 6. Менш за всіх назвали дитину №7.

№ 2. Кого запросиш на корабель в якості гостей? - на першому місці по кількості голосів дитина № 6. Друге місце за кількістю голосів займає дитина №4, на третьому місці - дитина № 2, четверте місце - дитина № 5, п'яте місце - дитина № 3, шосте місце - дитина № 1, сьоме місце - дитина № 8, восьме місце - дитина № 7.

№ 3. Кого ніколи не візьмеш на корабель? - більш за всіх голосів отримала дитина № 7, менш за всіх - дитина № 6.

№ 4. Хто залишився на березі? - діти назвали дітей під № 7 та № 8.

За допомогою соціометричного методу ми дізналися, що найбільшу кількість позитивних виборів отримала дитина № 6. Найбільшу кількість негативних виборів отримала дитина № 7.

На останньому етапі (питання № 4), діти вказали на дитину під № 8 скоріш за все не з приводу негативного ставлення до неї, а з приводу частоті її відсутності в школі (дівчинка часто хворіє).

Таким чином, діти займають різне положення серед однолітків. Ми спробували проаналізувати, як положення дитини в класі впливає на її індивідуальний розвиток та поведінкові реакції. Маючи інформацію про статус дитини в конкретному оточенні, ми можемо оцінити соціально-психологічний розвиток особистості, визначити шляхи корекції та розвитку.

Явний лідер в класі - це дитина № 6. Дітям легко спілкуватись з нею. У дитини розвинуті комунікативні навички, що допомагає їй під час спілкування з іншими дітьми. Гарні показники в навчанні відіграли не останню роль у ставленні дітей до цієї дитини.

Негативне ставлення діти відчують до дитини № 7. У спілкуванні з цією дитиною, діти відчують дискомфорт, напруженість, боязкість. Дитина № 7 — прихований лідер, але його поведінка тільки відштовхує дітей. Від цього іде ще більша агресія до «неслухняних». Труднощі у навчанні тільки загострюють становище.

Дитина № 8 часто хворіє, знаходиться в лікарні. Діти мають рідку змогу у спілкуванні з нею, тому вони не відчують до неї ніяких почуттів і залишили її «на березі». Діти не виказують негативу до цієї дитини, що вже каже про мале, але позитивне ставлення до неї.

Таблиця 2.4.

**Зведена таблиця результатів психологічних досліджень за
проективними методиками**

№	Основні прояви порушень поведінки	Прояви емоційного неблагополуччя	Соціометричний статус	Результати проективних методик
1	Тривожність, образливість	Соматовегетативні, преневротичні, поведінкові	Непопулярний	Низька самооцінка, самотність
2	Негативізм, образливість, конфліктність, тривожність, егоцентричність	Преневротичні, поведінкові	Наближений до лідера	Емоційна виснаженість, самотність,
3	Тривожність, образливість, егоцентричність	Преневротичні, поведінкові	Аутсайдер	Демонстративність, самотність,
4	Демонстративність, образливість	Соматовегетативні, преневротичні, поведінкові	Наближений до лідера	Тривожність, захисна агресія, страх, самотність, астенічність
5	Демонстративність, образливість, емоційна відгородженість	Соматовегетативні, преневротичні, поведінкові	Наближений до лідера	Депресія, астенія, Емоційна напруженість, страхи, пасивність
6	Тривожність, агресія	Соматовегетативні, преневротичні	Лідер	Невпевненість, захисна агресія, демонстративність, самотність
7	Агресивність, запальність, демонстративність, образливість, егоцентричність	Соматовегетативні, преневротичні, поведінкові	Аутсайдер	Тривожність, страхи, захисна агресія, самотність
8	Агресія, стереотипії	Соматовегетативні, преневротичні, поведінкові	Аутсайдер	Тривожність, страхи, самотність, демонстративність

Результати, отримані за допомогою різних психодіагностичних методик, узагальнені в таблиці 2.4. Вони були покладені в основу планування корекційної роботи з подолання порушень поведінки.

В цілому, проведене діагностичне дослідження показало, що більшість дітей потребують психологічної допомоги, спрямованої на опрацювання внутрішніх конфліктів, емоційну підтримку, особистісний розвиток. Тому доцільним є використання різноманітних комбінованих варіантів психологічної допомоги.

Наприклад, для окремих дітей особливо важливе індивідуальне корекційне втручання, але і таким дітям показано залучення до групової роботи. Передумовою успішної корекційної роботи повинна бути підтримка вчителя, що сприятиме створенню теплої, дружньої атмосфери, позитивного настрою дітей на плідну співпрацю.

2.2.3. Діагностика типів важковиховуваності серед учнів 3-х класів

На даному етапі дослідженні для вирішення поставленого завдання було використано карту визначення типів важковиховуваності.

За результатами спостережень, було виявлено що для важковиховуваних молодших школярів характерні такі *особливості поведінки*:

- неправильно сформовані потреби матеріальні потреби переважають над моральними;
- у частини учнів не розвинені соціальні потреби; діти прагнуть до спілкування з подібними до себе, недостатньо розвинена потреба в пізнанні навколишнього світу;
- низька навчальна мотивація, більшість учнів не володіють методами пізнавальної діяльності;

– наявні перекручені естетичні потреби та обмежені інтелектуальні інтереси.

Таким чином, за аналізом отриманих результатів, до основних характеристик проявів важковиховуваності можна віднести: систематичне порушення установлених норми та правил поведінки, відразне ставлення до навчання, прояв негативізму до соціального оточення.

В результаті отриманих даних, карти визначення типу важковиховуваності, було виявлено п'ять типів та три рівні важковиховуваності школярів.

Отримані дані представлені на рисунку 2.2, дозволяють виділити групу учнів з високими та низькими показниками важковиховуваності, вони потребують особливого педагогічного підходу до навчання та виховання, який базується на діагностичній основі.

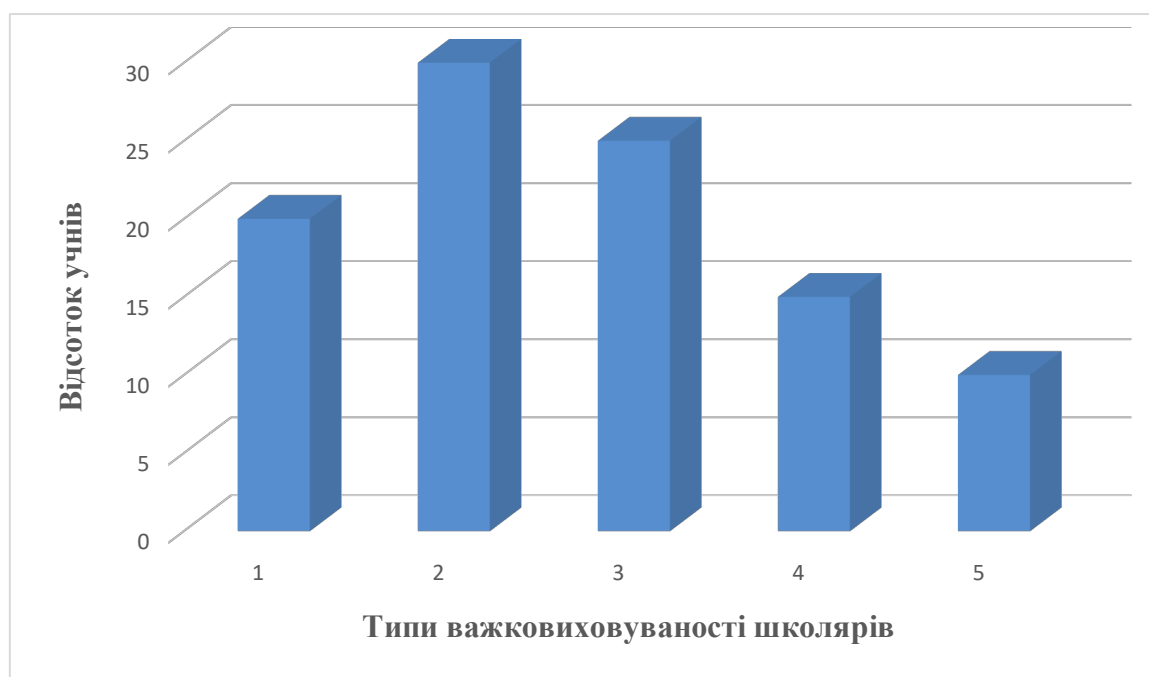

Рис. 2.4. Результати діагностики типів важковиховуваності учнів 3 класу з порушеннями інтелекту

Примітка:

1. Педагогічна занедбаність - низький рівень розвитку моральних уявлень та соціально схвалених навичок поведінки;
2. Конституціональний тип - утруднення у вихованні, зумовлені індивідуально - психологічними особистостями;
3. Ситуативний тип - невмілі виховні дії, які призводять до конфліктів;
4. Тип важковиховуваних (афект не адекватності) - утруднення у вихованні, спричиненні функціональними утвореннями особистості, які призводять до протидії виховному впливу;
5. Тип важковиховуваності (розгалудженість взаємин).

Аналіз результатів показав таку закономірність: у дітей молодшого шкільного віку типи важковиховуваності мають однакову тенденцію прояву. Найбільше проявляється конституційний, ситуативний та педагогічно-занедбаний типи, а власне важковиховуваний проявляється менше.

Оскільки один і той самий вид відхилень у поведінці може бути викликаний зовсім різними причинами, відсутність діагнозу набагато підвищує ризик помилок у корекційній роботі.

Ситуативна важковиховуваність обумовлена невмілими виховними діями з боку батьків або вчителів. Значна кількість конфліктів та інших форм відхилень від норми поведінки дітей часто провокується саме дорослим.

Можна виділити типи негативної поведінки, обумовленої реакцією дитини на дії дорослого. Дітям, для яких характерна така поведінка, ще не можна назвати важковиховуваними, оскільки їх негативні прояви пов'язані не з відхиленнями в розвитку особистості, а не залежними від них умовами.

Саме у випадку розгалуженості в усіх названих сферах ми говоримо про важковиховуваність, оскільки між учнем та вихователем з'являється бар'єр, який викривляє сприймання дитиною позитивних соціальних явищ.

Це проявляється в недовірі до людей, озлобленості, підвищеній образливості, підозрливості.

В учнів молодшого шкільного віку важковиховуваність першого типу в них проявляється частіше у формі синдрому психогенної шкільної дезадаптації, викликаного відсутністю підготовки до навчання в школі. Важковиховуваність третього типу в школярів частіше проявляється в родині, а не в школі, а важковиховуваність четвертого типу зустрічається рідко через те, що в цьому віці особистісні структури ще несформовані та більшість особистісних позицій та відносин дитини носять ситуативний характер.

Необхідно відзначити, що можливе з'єднання деяких типів важковиховуваності, яке виникає внаслідок нашарування негативних факторів на вже присутні прояви соціальної дезадаптації.

Таким чином, проведена діагностична робота дозволила виявити і проаналізувати специфіку важковиховуваності учнів молодшого шкільного віку на прикладі спеціального закладу.

Найбільш характерні для них відхилення зумовлюють важковиховуваність і проблемність учнів і відносять їх до «групи ризику» [2]:

- вади особистісного розвитку (тривожність, імпульсивність, агресивність та невпевненість), вони в свою чергу призводять до порушень у поведінці, відхилень у перебігу психічних процесів (сприймання, пам'яті, мислення, уваги, уваги), емоційні розлади (тривожність, гнів, фобії, агресивність, депресія);

- інфантильність, відсутність досвіду любові до ближніх, невміння встановлювати контакти з дорослими і однолітками, неадекватна самооцінка, низький рівень моральної вихованості.

Рання діагностика збільшує 'можливості ранньої корекції девіацій у поведінці, перебігу психічних процесів, емоційно-вольовій сфері,

формуванні моральної свідомості, оволодінні навичками продуктивного спілкування важковиховуваних молодших школярів, є профілактикою розладів.

Ці відхилення перешкоджають успішній адаптації молодших школярів до нових умов школи, досягненню успіхів у навчальній діяльності, взаєморозумінню з оточуючими, сприяють деформації системи суб'єктивних ставлень особистості, що проявлялося в порушеннях норм і правил поведінки, зумовлювало перехід дітей в категорію важковиховуваних. До того ж це завдає багато проблем самій дитині [37].

Необхідність своєчасного виправлення відхилень у поведінці дітей усвідомлюється широкою громадськістю: вченими, педагогами, психологами, медиками, працівниками правоохоронних органів. Вони наголошують на тому, що діагностика важковиховуваності учнів молодшого шкільного віку з інтелектуальними порушеннями є одним із пріоритетних завдань системи суспільного і сімейного виховання та передбачає внесення відповідних змін у свідомість і поведінку дітей.

РОЗДІЛ 3

ПРОГРАМА СПРИЯННЯ СТАНОВЛЕННЮ АДЕКВАТНОЇ ПОВЕДІНКИ У МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ СПЕЦІАЛЬНОЇ ШКОЛИ

В даній роботі корекційна робота планується бути направленою не тільки на специфіку самої поведінки, а й на причини її виникнення. Враховувалось, що поведінка дитини мотивована прагненням на досягнення мети та соціальним інтересом. Увага акцентувалась на тих внутрішніх силах, які допоможуть дитини справитися з виниклими труднощами. Переоцінка значимості проблеми, формування нової системи емоційних установок, ліквідування джерела збудження - ось мета, якої ми намагались дотримуватись на протязі корекційної роботи з даною групою дітей.

Корекція порушень поведінки в даній роботі передбачала розробку і проведення двох комплексів корекційних занять. Даний комплекс розраховано на 7 годин. Всього 14 занять по 30 хвилин кожне.

Зміст корекційних занять комплексної корекційної програми групових занять представлено в Додатку В.

3.1. Зміст індивідуальних корекційних програм

Перший комплекс направлений на індивідуальну роботу з дітьми, завдання цього комплексу - виправлення поведінкових розладів особистості, вироблення нової адаптивної поведінки та подолання дезадаптивної.

Проведення діагностичної роботи надало змогу диференційовано підійти до кожного поведінкового порушення і надати саме ту допомогу дитині якої вона потребує. Розглянемо особливості корекційної роботи з кожною дитиною експериментальної групи.

Дитина № 1. Індивідуальна корекційна програма буде направлена на подолання тривожності, образливості, розвиток соціальної активності, підвищення самооцінки. Включатиме в себе вправи: на розслаблення та зняття м'язового напруження, дихальні вправи, навчання спілкуватись, контроль емоційного стану (подолання замикання в собі), розвиток емпатії та позитивної самооцінки.

Дитина № 2. Індивідуальна корекційна програма направлена на подолання негативізму, образливості, конфліктності, на формування адекватних міжособистісних відносин. Включає в себе вправи: зняття м'язового напруження, дихальну релаксацію, сприйняття спілкування, контроль афективних реакцій (неадекватний сміх), розрядження гніву та агресивності, пізнання особистісного емоційного світу, реконструкцію позитивного «Я - образу».

Дитина № 3. Індивідуальна корекційна програма направлена на подолання тривожності, образливості, розвиток особистості дитини в соціумі. Включає в себе вправи: розслаблення м'язів, релаксацію дихання, вміння диференціювати свої почуття, контролювати емоційні реакції, розвиток емпатії та позитивної самооцінки.

Дитина № 4. Індивідуальна корекційна програма направлена на подолання демонстративності, образливості, тривожності, подолання страху, розвиток особистості як повноправного члена соціуму. Включає в себе вправи: зняття м'язової напруги, релаксація дихання, вивчення невербальних форм поведінки, навчання взаємодіяти, контролювати емоційних проявів, пізнання особистісно-емоційного світу, формування позитивної самооцінки.

Дитина № 5. Індивідуальна корекційна програма направлена на подолання образливості, емоційної відгородженості, емоційної напруженості, страху, розвиток соціальної активності. Включає в себе вправи: зняття м'язового напруження, релаксаційне дихання, розвиток

навичок спілкування, вміння контролювати емоційні реакції, формування чутливості до емоційного стану та почуттів інших, формування позитивної самооцінки.

Дитина № 6. Індивідуальна корекційна програма направлена на подолання тривожності, невпевненості, розвиток особистості. Включає в себе вправи: розслаблення м'язів тіла, дихальні вправи, відчуття свого тіла, контролювання емоційних реакцій, пізнання почуттів інших, формування впевненості в собі як особистості.

Дитина № 7. Індивідуальна корекційна програма направлена на подолання агресивності, запальності, егоцентричності. Включає в себе вправи: на розслаблення м'язів тіла, дихальну релаксацію, вивчення форм взаємодії, контролювання афективних реакцій, навчання адекватно реагувати на негативну ситуацію, пізнання особистісного емоційного світу та почуття інших, реконструкції позитивного «Я - образу».

Дитина № 8. Індивідуальна корекційна програма направлена на подолання агресивності, тривожності, страху, формування соціальної адаптації. Включає в себе: вправи на зняття м'язового напруження, релаксаційні вправи через дихання, розвиток сприйняття спілкування, формування позитивного реагування на емоційні реакції, формування чутливості до свого емоційного стану та оточення, формування позитивної самооцінки та прийняття себе як особистості в цілому. Підвищена тривожність дитини, плаксивість, схильність переживати з самих незначних приводів ставили умови для більш обережного спілкування з дитиною під час занять.

Зміст індивідуальних та групової корекційних програм представлений у таблицях 3.1 та 3.2. В Додатку В наведені конспекти групових корекційних занять [27, 31, 46, 66 та ін].

Таблиця 3.1

Зміст індивідуальних корекційних програм

№ п/п	Мета і задачі	Вправи
1. Вправи на розслаблення та зняття м'язового напруження		
1-8	Вчити дитину розслаблювати групи м'язів. Оволодіння технікою розслаблення м'язів дає можливість використовувати дану техніку для зняття напруги в різних негативних ситуаціях	Напруження та розслаблення різних груп м'язів - Лоб, очі, ніс, посмішка, язик, губи, шия, руки, ноги, спина, грудна клітина, живіт, нижче пояса. Зірка Зсунь камінь Снігова баба
2. Дихальні вправи		
1-8	Базовою ланкою у встановленні внутрішньої свободи є дихання. Релаксація через дихання	- Вправи повного дихання - Візерунки на склі - Свічка - Подих
3. Вправи, спрямовані на розвиток поведінкової пластичності		
3, 6	Диференціація почуттів Відчуття свого тіла в процесі взаємодії	- Музикант та інструмент
1, 5	Навчання спілкуватись	- Робот
2, 8	Сприйняття спілкування	- Слідкуй за рукою
4, 7	Вивчення невербальних форм поведінки в процесі взаємодії	- Навчи доторканню
4. Реагування на страхи		
1-8	Навчити контролювати емоційні реакції (замикання, протест), афективні реакції(сльози, неадекватний сміх, підвищена збудливість). (програвання ситуацій).	- Мій самий страшний день. - Я піду один в темноту. - Хлопчик і розбійник
5. Вправи, спрямовані на корекцію агресивної поведінки		
2, 7	Навчання дитини прийнятним засобам розрядження гніву та агресивності, реагування на негативну ситуацію в цілому	Пластичне зображення гніву Малювання власного гніву. Галерея негативних портретів.
6. Розвиток емпатії		
1-8	Формування чуттєвості до емоційного стану. Пізнання	- Робота з фотокартками Зображення різних предметів та явищ природи - Я сумую (радію тощо), коли...
7. Розвиток позитивної самооцінки		
1-8	Формування позитивної самооцінки. Реконструкція позитивного «Я - образу»	- Мені в тобі подобається - Копилка гарних вчинків - Зошит моїх досягнень

3.2. Зміст групових корекційних програм

Другий комплекс направлений на групову роботу, завдання цього комплексу включає в себе - розвиток соціальної активності, адаптації, формування адекватних міжособистісних відносин. Кожен комплекс складається з релаксаційних вправ, вправ на розслаблення м'язів, дихання, тільки потім день за днем будуть доповнюватись інші корекційні вправи.

Дана корекційна програма передбачає гуманістичну позицію педагога та направлена на розвиток здатності до об'єктивного сприйняття свого образу, поведінкової пластичності, на підвищення діапазону доступних форм та варіантів зовнішньої поведінки [27, 31, 46, 66 та ін].

В процесі психологічної корекції, навчаючи дитину новим формам поведінки, дорослий виступає в ролі вчителя (повага та розуміння дитини, довіра), а дитина в ролі учня.

Програма побудована на принципі поетапності. Завдяки цьому, дитина повільно заглиблювалась в процес сприйняття себе.

Важливим елементом корекційної програми мають бути заняття з психологічного розвантаження. Для їх проведення необхідне відповідне організаційне забезпечення: ізольоване приміщення з м'яким покриттям на підлозі, наявність аудіо- та відеоапаратури, допоміжні предмети(м'ячі, іграшки тощо).

Такі заняття є ефективною формою психологічної підтримки, тому що діти перебувають під постійним впливом нервової та психологічної перенапруги, що сприяє розладу згодженої діяльності механізмів саморегуляції. Унаслідок цього виникають астеничні стани, яким властива стійкість і глибина, вони супроводжуються підвищеною дратівливістю, зниженням активної уваги, пам'яті, зменшенням працездатності, посиленням вразливості, розладами сну і збільшенням частоти соматичних захворювань [51].

Під час релаксаційних вправ бажано досягнути розслаблення і переходу у так названий стан підсвідомості. Діти вчать поступово поринати у стан тиші, тепла, комфорту. Увага переходить з однієї ділянки тіла на іншу вільно і поступово.

Коли досягнутий стан повного розслаблення, приступаємо до самопрограмування психіки. Це відповідальний етап розвитку вмінь саморегуляції і тому вимагає особливо вдумливого і дбайливого ставлення. До нього не варто приступати, поки діти не освоють прийоми м'язового розслаблення [51].

Далі можна продовжити формули самовиховання чи роботу з образами. Проводячи заняття, необхідно дотримувати однієї теми, додаючи нові слова.

Витримавши невелику паузу, треба поступово повернутися в стан бадьорості.

Психологічне розвантаження кожної дитини має велике значення для корекційної роботи. Саме на початку занять треба дитину навчити знімати напруженість, встановлювати емоційно-позитивний контакт з дорослим. Тільки по досягненні позитивного результату з цих вправ можна переходити до інших, тому що після них дитина готова до подальшого прийняття допомоги з боку дорослого [53].

Дитина виявляє інтерес і підсвідомо прагне до отримання позитивного результату, що має прямий вплив на результат корекційної програми. Коли контакт з дитиною не встановлено, дитина не може розслаблюватися, не готова до розпізнавання своїх емоцій, вираження своїх почуттів та переживань, продовжувати подальшу корекційну роботу не має сенсу, оскільки бажаний результат не буде отриманий [67].

Таблиця 3.2.

Зміст групової корекційної програми

№	Тема заняття	Тривалість
1	«Знайомство». Зняття напруження. Створення позитивного емоційного настрою в групі	30 хв.
2	Релаксаційні вправи «Джерело», «Метелик». Пом'якшення емоційного дискомфорту в дітей. Покращення соціальної адаптації	30 хв.
3	«Радість». Розпізнавання емоцій за зовнішніми сигналами.	30 хв.
4	Вираження своїх почуттів та переживань невербальними засобами	30 хв.
5	«Який Я». Розвиток позитивних якостей	30 хв.
6	«Сварка та бійка». Зменшення виявів агресії в поведінці дітей	30 хв.
7	Навчання самостійного пошуку необхідних форм емоційного реагування	30 хв.
8	Формування вміння орієнтуватися в своїх емоціях	30 хв.
9	Корекція стосунків з батьками	30 хв.
10	«Без труднощів розумію інших» (формування адекватної поведінки в різних ситуаціях)	30 хв.
11	Емоційна підтримка дитини	30 хв.
12	Формування в дитини позитивного ставлення до себе та однолітків	30 хв.
13	Формування навичок правильної поведінки в ситуації навчання у школі	30 хв.
14	Підбиття підсумків.	30 хв.
	Разом	7 годин

Зміст корекційних занять комплексної корекційної програми групових занять представлено в Додатку В.

ВИСНОВКИ

На основі вивчення літературних джерел та аналізу результатів проведеного експериментального дослідження проявів порушень поведінки у молодших школярів з інтелектуальними порушеннями можуть бути зроблені наступні найзагальніші висновки:

1. Порушення поведінки різного характеру є одним з компонентів структури дефекту при олігофренії. Їх виникнення може бути обумовлене як наявністю грубих первинних змін в емоційно-вольовій сфері, так і додатковою симптоматикою соматогенного або психогенного характеру

2. Діагностичне дослідження показало, що більшість учнів з інтелектуальними порушеннями має виражені поведінкові порушення. Найбільш поширеними з них є тривожність, неуважність, агресивність, егоцентричність, образливість, демонстративність, асоціальність.

3. В результаті констатуючого експерименту виявлено, що школярам властивий досить високий рівень емоційного неблагополуччя. Так, виражені преневротичні і поведінкові порушення були виявлені у 87,5% дітей. Отже, стан системи емоційної регуляції учнів далекий від оптимального, що є однією з важливих причин поведінкових проблем.

Результати дослідження за проективними методиками свідчать, що більшість учнів спеціальної школи потребують психологічної допомоги, спрямованої на опрацювання внутрішніх конфліктів, емоційну підтримку, особистісний розвиток.

Виявлено, що у дітей молодшого шкільного віку типи важковиховуваності мають однакову тенденцію прояву. Найбільше проявляється конституційний, ситуативний та педагогічно-занедбаний типи.

4. На основі проведеної діагностики було виділено цілі корекційного впливу, розроблено два комплекси відповідних занять. Перший комплекс спрямований на індивідуальну роботу з дітьми:

встановлення емоційного контакту з педагогом, вироблення адаптивних моделей поведінки та подолання дезадаптивних. Другий комплекс передбачає групову роботу: розвиток соціальної активності, засобів спілкування, формування адекватних міжособистісних відносин.

Вирішення задачі подолання поведінкових порушень в учнів з інтелектуальними порушеннями потребує постійної уваги педагогів до особистості кожної дитини, врахування соціальної ситуації її розвитку, обґрунтованого виділення завдань корекції, використання сучасних методів корекційного впливу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Александров А.А. Типология делинквентної поведінки при психопатіях та акцентуації характеру / Порухення поведінки дітей та підлітків. - К.: 2001 С. 51-59.
2. Аунапуу Т. Трудновоспитуемость: некоторые причины возникновения и пути профилактики // Вопросы специальной психологии и дидактики. Вып. 826. Труды по дефектологии. – Тарту, 1988. С.47-54.
3. Белкин А.С. Теория педагогической диагностики и предупреждения отклонений в поведении школьников. / Автореф. дис. докт. пед. наук. - М.: 2003. - 36 с.
4. Бандура А., Уолтерс Р. Подростковая агрессия.- М.,1999.-512 с.
5. Баудыш В.С. Сущность коррекционно-воспитательной работы во вспомогательной школе // Дефектология. - 1987. - № 3. - С. 42 - 54.
6. Бгажонкова И.М. Психология умственно отсталого школьника. - М.: Просвещение, 1987.- 96 с.
7. Бобнева М.И. Социальные нормы и регуляция поведения. М.: Наука, 1978. -312 с.
8. Белкин А.С. Внимание - ребенок. Причины, диагностика, предупреждение отклонений в поведении школьников. - Свердловск: Сред.- Урал. Кн.изд-во, 1981.- 126 с.
9. Бех І.Ф., Ганнусенко Н.І., Чорна К.І. Концепція виховання гуманістичних цінностей учнів // Шкільний світ. - № 45 (317). - Грудень, 2005. - С. 10-11.
10. Божович Л.И. Личность и ее формирование в детском возрасте. - М.: Педагогика. - 1990. - 144 с.
11. Бондарчук О.І. Психологія девіантної поведінки. – К.: МАУП, 2006. – 88 с.

12. Буфетов Н.М. Нравственное воспитание во вспомогательной школе. Алма-Ата: Мектеп, 1988. - 88 с.
13. Васильев И.А. Эмоции и интеллект. - М. 1980. - 207 с.
14. Варга А.Я. Психодіагностика відхиляється дитини без аномалій психічного розвитку / Психологічний статус особистості в різних соціальних умовах: розвиток, діагностика та корекція. - М.: МГПІ. -2002. - С. 142-160.
15. Воспитание и обучение детей во вспомогательной школе / Под ред. В.В.Воронковой. - М.: Школа - Пресе, 1994. -416 с.
16. Виховання дітей у грі: Посібник для педагога. / Укл. А. К. Бондаренко, А. І. Матусік .- 2-е вид. перераб. і доп .- М.: Просвегценне, 2003. – 231с.
17. Винославська О.В., Бреусенко-Кузнецов О.А., Зливков В.Л., Спішева А.Ш., Васильєва О.С. Психологія: [Навчальний посібник] / [Винославська О.В. та ін.]. – К.: Фірма «ІНКОС», 2005. – 351 с.
18. Вольнова Л. М.Профілактика девіантної поведінки підлітків: навч.-метод. посібник до спецкурсу «Психологія девіацій» для студентів спеціальності «Соціальна педагогіка» у двох частинах. – Ч. II. Практична частина. – 2-ге вид., перероб і доповн. – К., 2016. – 193 с.
19. Выготский Л.С. Основы дефектологии - М.: Педагогика, 1983. - 368 с.
20. Выготский Л.С. Педагогическая психология / Под ред. В.В.Давидова.- М.: Педагогика, 1991.- 480 с.
21. Выготский Л.С. Проблема умственной отсталости // Собр.соч. : В 6 т. - М.: Педагогика, 1983. - Т.5. - С.231 – 256 с.
22. Гончарук Н.Л. Дослідження міжособистісних взаємовідносин учнів допоміжної школи // Дефектологія. - 2003. - № 1. - С.25 - 28.
23. Дети с отклонениями в развитии /Под ред. М.С.Певзнер. - М.: Просвегценне, 1989. - 254с.

24. Дульнев Г.М. Учебно-воспитательная работа во вспомогательной школе / Под. Ред. Власовой, В.Г.Петровой. - М., 1982. - 211 с.
25. Дульнев Г.М. Формирование личностных качеств у учащихся вспомогательных школ. - М.: Педагогика, 1971. - 324 с.
26. Захаров А.Н. Своеобразие психического развития детей: Психология детей с нарушениями и отклонениями психического развития. - Санкт- - Петербург: Питер, 2001. - 93 с.
27. Інтерактивні методи корекційного впливу на поведінку дітей // Психолог. - 2003. - № 38. - С. 8 - 22.
28. Ісаєв Д.М. Психічний недорозвиток у дітей. - Л.: Медицина, 1982. - 223 с.
29. Ковалев П. Возрастно-половые особенности отражения в сознании структуры собственной агрессивности и агрессивного поведения. - СПб., 1996.-358 с.
30. Коломинский Н.А. Развитие личности учащегося вспомогательной школы. - К.: Радянська школа, 1978. - 262 с.
31. Коломинский Я.Л., Панько Е.А. Диагностика и коррекция психического развития дошкольников. - Минск. - 1997. - 248 с.
32. Кон И.С. Психология старшеклассника. - М.: Педагогика, 1980 с.
33. Коррекционная педагогика: Основы обучения и воспитания детей с отклонениями в развитии / Под.ред Б.П.Пузанова. - М., 1998. - 361с.
34. Лапшин В.А., Пузанов Б.П. Основы дефектологии: Учеб.пособ. - М., 1990. - 227с.
35. Лебединская К.С. и др. Клинико-психологическая структура синдрома психической неустойчивости у подростков. // Нарушение поведения у подростков. - М.: Медицина, 1981. - С. 60-63.

36. Лебединский В.В. Эмоциональные нарушения в детском возрасте и их коррекция. - М.: МГУ, 1990. - 197с.
37. Липа В.А. Психологические основы педагогической коррекции, - Донецк: Лебедь, 2001.- 202 с.
38. Личко А.Е. Психопатии и акцентуации характера у подростков. - М.: Медицина, 1986. - 350 с..
39. Лубовский В.И. Психологические проблемы аномального развития детей. - М.: Педагогика, 1989. - 104с.
40. Моральність, агресія, справедливість // Зап. психології. - 2002, № 1-2 С. 4-97.
41. Мамайчук И.И. Психокоррекционные технологии для детей с проблемами в развитии. СПб: Речь. 2003. - 400 с.
42. Миланич Ю.М. Основные направления психокоррекционной работы с семьями детей с нарушениями развития: учебное пособие. Ленинградский гос. ун-т им. А.С.Пушкина. - Санкт-Петербург : ЛГУ им. А.С.Пушкина, 2013. - 147 с.
43. Овчарова Р.В. Практическая психология в начальной школе. - М.: Сфера, 1999. - 240 с.
44. Олигофренопедагогика: Обучение детей с нарушениями интеллектуального развития / Б.П.Пузанов, Н.П.Коняева, Б.Б.Еорскин и др. - М.: Академия, 2003. - 272с.
45. Островська К.О. Взаємозалежність самооцінки та ціннісних орієнтацій молодших школярів // Соціальні технології. Актуальні проблеми теорії та практики. - Київ - Запоріжжя - Одеса, 2002. - Вип.. 15.- С. 117-123.
46. Островська К.О. Особливості вибору молодшими школярами змістовних характеристик ціннісних орієнтацій // Актуальні проблеми психології: Соціальна психологія. Психологія управління. - К., 2002. - Т.І, 4.4. - С. 138-142.

47. Певзнер М.С. Лубовский В.И. Динамика развития детей олигофренов. - М.: АПН РСФСР, 1963. - 88с.
48. Психологічний словник / За ред. В. В. Давидова та ін - М.: Педагогіка, 2003 .- С. 25.
49. Потамошніва О. Навчання навичок міжособистісного спілкування розумово відсталих дітей // Дефектологія. - 2003. - № 3. - С. 24 - 26.
50. Проскурняк О. Формування комунікативних навичок як складова соціальної адаптації дітей з обмеженими розумовими можливостями // Дефектологія. - 2003. - № 3. - С. 27 - 30.
51. Рудістам К. Групова психотерапія. Психокорекційні групи: Теорія і практика: Пер. з англ. / Заг. ред. і вступ, ст. Л. А, Петровської. - М. 2001 -210 с.
52. Семенюк Л.М. Психологічні особливості агресивної поведінки підлітків і умови його корекції // Світ психології та психологія у світі, № 1, 2004 .- С. 57-63.
53. Славина Л.С. Дети з афективним поведінням. - М.: Просвещение, 2004. - 150 с.
54. Семаго Н.Я., Семаго М.М. Проблемные дети: основы диагностической и коррекционной работы психолога. М.: АРКТИ, 2000. - с. 237.
55. Синьов В.М., Коберник Г.М. Основы дефектології.- Київ: Вища школа, 1994.- 143 с.
56. Складенко О. Виховання людяності і комунікабельності в дітей // Шкільний світ. - 2005. - № 17. - С. 3 - 7.
57. Спеціальна психологія. Тексти. Частина I / За ред. М.П.Матвєєвої, С.П.Миронової. - Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський педагогічний університет, інформаційно-видавничий відділ, 2001. - 140 с.

58. Спеціальна психологія. Тексти. Частина II / За ред. М.П.Матвєєвої, С.П.Миронової. - Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський державний педагогічний університет, інформаційно-видавничий відділ, 2001. - 140 с.

59. Синьов В.М., Матвєєва М.П., Хохліна О. П. Психологія розумово відсталої дитини : підручник. – К. : Знання, 2008. – 359 с.

60. Татьянчикова І.В. Особливості формування життєвих орієнтацій в учнів допоміжної школи: Автореф. Дис...канд.. пед. наук. - Київ, 1999,-20 с.

61. Худик В.А. Психология аномального развития личности в детском и подростково-юношеском возрасте. -К.: Здоровья, 1993. - 144 с.

62. Хухлаєва О.В. Тропинка к своему Я. - М.: Изд-во «Генезис», 2004. - 340 с.

63. Шевандрин Н.М. Психодиагностика, коррекция и развитие личности, - М.:ВЛАДОС, 2001. -512 с.

64. Степанюк С. Спілкування - важливий чинник вироблення соціальної позиції у розумово відсталих школярів // Психологія. - 1998. -№ 3(4).- С. 25 -26.

65. Тупоногов Б.К. Коррекционно-педагогическая работа в системе образования детей с нарушениями умственного и физического развития. - М.: Аспект-Пресс, 1990. - 350 с.

66. Шевченко С.Г. Коррекционно-развивающее обучение: Организационно-педагогический аспект. - М.: ВЛАДОС, 1999. - 287 с.

67. Шипова Л.В. Нарушения поведения у умственно отсталых школьников в процессе обучения // Повышение качества профессиональной подготовки будущих учителей: Сб. науч. статей. – Саратов: ИЦ «Наука», 2010. – С. 214-220.

68.

ДОДАТКИ

Додаток А

ОСОБЛИВОСТІ ПОВЕДІНКИ УЧНІВ ЗА РЕЗУЛЬТАТАМИ СПОСТЕРЕЖЕННЯ

Дитина №1

1. Агресивність - має прояви в міміці дитини (стискає губи, червоніє).
2. Негативізм - має вербальні прояви (часто каже «не хочу», «не буду»).
3. Демонстративність - дитина робить навпаки, спостерігає при цьому за поведінкою дорослого.
4. Емоційна нестійкість - хворобливо реагує на оцінку інших, незадоволений вираз обличчя, ображається при неотриманні бажаного результату.
5. Емоційна відгородженість - має прояви в особливості мовної поведінки (обмежено використовує мовлення як спосіб спілкування, під час розмови відсутній контакт очами зі співрозмовником).
6. Нерішучість - прояви в мовленні (використовує слова «не знаю», «може», «важко сказати», не дає відповідь на запитання, знаючи її).
7. Скованість - в мовленні.

Навчальна діяльність. Дитина не виявляє наполегливості до навчання. Не виявляючи зусиль, хоче бути першою і отримувати ліпші результати. Під час роботи виявляє вербальний негативізм. Найменші невдачі викликають яскраво виражену емоційну нестійкість.

Висновок: дитина має приховані прояви порушення поведінки. Отримані дані спостереження дають нам зрозуміти, що дитині не притаманні прямі, відкриті прояви своїх поведінкових реакцій. Саме про це нам вказує відсутність таких проявів як, запальність, конфліктність, егоцентричність.

Дитина № 2

1. Агресивність - має місце вербальна (свариться, каже образливі слова, нецензурна лайка), у вигляді погрози (пугає інших фізичними діями).
2. Запальність - прояви в мовленні (мають прояви груба відповідь, нецензурна мова).
3. Демонстративність - звертає на себе увагу діями, які шкодять йому, спостерігає на реакцію дорослого.
4. Емоційна відгородженість - не виконує прохання, хоча добре чує його. Під час розмови не встановлює контакт «очі в очі».
5. Дурашливість - реагує посмішкою на зауваження дорослого. Схвалення або зауваження не викликають значної зміни в поведінці дитини.
6. Неуважність - дивиться по боках під час роботи в класі.
7. Рухова розгальмованість - нашвидкуруч планує дії, темп виконання дій прискорений.

Навчальна діяльність. Дитина не концентрує увагу на завданнях, не може зосередитись на виконанні завдання. Письмову роботу прагне здати перший, не задумуючись над результатом. Дефіцит уваги. Плуває або пропускає послідовність мовної інструкції вчителя.

Висновок: вербальна агресивність, мовна запальність, демонстративність вказують нам на те, що має місце прояв захисної агресії. Виникаючі проблеми з навчанням, пов'язані з дефіцитом уваги та важкою концентрацією уваги, вказують нам на прояви гіперактивності.

Дитина № 3

1. Демонстративність - відвертається, звертає на себе увагу, роблячи навпаки, спостерігає за реакцією дорослого.

2. Образливість - в міміці (незадоволений вираз обличчя, плаче). Реакція на оцінку іншими (хворобливо реагує на зауваження та на підвищений голос).
3. Емоційна відгородженість - обмежено використовує мовлення, як спосіб спілкування.
4. Нерішучість - в соціальних відносинах (не відповідає на запитання, хоча знає відповідь). В реакції на новизну проявляє загальмованість.
5. Тривожність - несподівано здригається, не може пояснити причини тривожності.
6. Скованість - загальмованість в новій ситуації, паузи в мові.
7. Схильність до навіювань (патологічне фантазування).
8. Егоцентричність - завищена самооцінка.

Навчальна діяльність. Емоційна відгородженість заважає усним відповідям під час уроків. Знаючи відповідь на поставлене запитання, дитина не приймає участі в роботі класу. Прояви егоцентричності заважають проводити самоаналіз, звідси утруднення у виправленні помилок.

Висновок: емоційна напруженість. Тривожність як особистісна риса. Істероїдний синдром.

Дитина № 4

1. Агресивність - замахується, але не б'є.
2. Дурашливість - реагує посмішкою на зауваження, схвалення або зауваження не викликають значної зміни в поведінці дитини.
3. Нерішучість - в нових ситуаціях дитина проявляє загальмованість.
4. Страхі - соціальні (страх нових людей в новій ситуації, залишитися одному).
5. Тривожність - в міміці (блукаючий, відгороджений погляд). У взаємостосунках з іншими (прагне бути ближче до дорослого).

6. Неуважність - дивиться по боках під час роботи в класі. Словесна інструкція повторюється декілька разів.
7. Рухова розгальмованість - поспіхом планує свою діяльність, діє раніш умовного сигналу, посидючість відсутня, швидко збуджується та повільно заспокоюється від гри. Плуває або пропускає послідовність дій за словесною інструкцією.
8. Мовна розгальмованість - говорить дуже гучно. Переговорюється під час роботи в класі, не звертаючи увагу на зауваження дорослого.

Навчальна діяльність. Швидка втомлюваність від завдання, яке потребує розумової діяльності. Увага розсіяна, треба декілька разів повторювати інструкцію до дій. Потребує постійного стимулювання зорової уваги. Швидко втомлюється. Відволікається, не може виконувати завдання, які потребують наполегливості, посидючості, одноманітні завдання.

Висновок: Гіперактивність. Емоційна напруженість.

Дитина № 5

1. Агресивність - вербальна (говорить образливі слова), у вигляді погрози (захисна).
2. Демонстративність - робить щось навпаки і спостерігає за реакцією дорослого.
3. Образливість - хворобливо реагує на підвищений голос.
4. Емоційна відгородженість - коли діти разом, бажання бути на самоті.
5. Нерішучість - не відповідає на запитання, коли знає відповідь.
6. Страхі - соціальні (страх нових людей, в новій ситуації, залишитися одному).
7. Скованість - загальмованість в діях стосовно нової ситуації.
8. Загальмованість - в мовленні (дуже тихо говорить), тривалий час реакцій (темп дій, виконання дій за сигналом).

9. Розлади настрою - пониження емоційності (апатія).

Навчальна діяльність. Швидко втомлюється під час виконання завдання. Припиняє виконання роботи за власним бажанням, а не по її завершеності. Під час фронтальної роботи пасивний. Хворобливо реагує на зауваження.

Висновок: Знижена швидкість сприймання інформації. Низька успішність виконання завдань. Повільність.

Дитина № 6

1. Агресія - вербальна (свариться, каже образливі слова).
2. Нерішучість - знаючи відповідь, може не відповідати на запитання.
3. Страху - боїться залишитися один.
4. Тривожність - намагається триматися ближче до дорослого.
5. Розвинене почуття відповідальності.
6. Відносна схильність до самоконтролю.

Навчальна діяльність. Дитина з відповідальністю ставиться до виконання завдань. Прагне поліпшити результат своїх досягнень. Підтримує фронтальну роботу в класі, але інколи невпевненість в правильності відповіді заважає активній роботі. Зауваження сприймає врівноважено. В письмових роботах може вказати на свої помилки.

Висновок: Відносна рівновага поведінки, позитивна установка на виконання завдання свідчать про відносне збереження емоційно-вольової сфери.

Дитина № 7

1. Агресивність - фізична (б'є однолітків), вербальна (каже образливі слова). Виказує незадоволеність під час спроби затримати його агресивні дії.
2. Запальність - може несподівано грубо відповісти.

3. Демонстративність - відвертається спиною під час діалогу.
4. Образливість - під час отримання гіршого результату.
5. Конфліктність - активна (сам провокує конфлікт), не враховує інтересів інших, не поступається.
6. Страхи - публічного виступу.
7. Егоцентричність - вважає, що все для нього. Нав'язує дії іншим. Прагнення керувати всім .
8. Розлади настрою - немотивована зміна настрою. Зауваження викликають бурні прояви протесту.

Навчальна діяльність. Труднощі у навчанні, пов'язані з емоціональними порушеннями. Навчання дається важко. В силу егоцентричності в поведінці не прислухається до інструкцій вчителя. Зауваження сприймаються дуже бурхливо і можуть мати немотивовані, агресивні прояви до фізично слабших учнів.

Висновок: Формування негативних особистісних особливостей зменшують перспективу соціальної пристосованості. Афективна вибуховість. Не виключена генетична обумовленість: батько має асоціальні прояви поведінки, ще одна дитина в родині відвідує спеціальну школу.

Дитина №8

1. Агресія - вербальна.
2. Негативізм - бажання триматися незалежно.
3. Стереотипність - слова, інтонація, жестикуляція.
4. Загальмованість - мовлення дуже тихе. Темп дій загальмований.
5. Розлади настрою - підвищена збудливість, швидка втомлюваність, зниження працездатності. Емоційна лабільність.
6. Схильність до застрягання - нав'язлива у спілкуванні, загальмовується на образі.

Навчальна діяльність. Труднощі у навчанні викликають підвищена тривожність, плаксивість, схильність переживати з самих незначних приводів. Дитина не може адекватно сприймати свою роботу в класі. В стані апатії вона схильна до мовчазності, відгородженості, в період підвищеної збудливості дає відповіді, не задумуючись над ними. Відсутнє бажання навчатись, до поліпшення та подальшого розвинення досягнутих результатів.

Висновок: при негативних умовах ці поведінкові реакції можуть перейти в якісно нові, більш стабільні - невротичні прояви, які мають змогу впливати на структуру психічного дефекту та структури особистості в цілому.

Додаток Б

**ПРОТОКОЛИ ПРОЕКТИВНИХ МЕТОДИК «НЕІСНУЮЧА
ТВАРИНА», «РОДИНА»****Протокол № 1**

«Неіснуюча тварина» Назва тварини - Сонечко. Завдання виконано в швидкому темпі. Під час виконання коментарі відсутні.

Техніка виконання малюнка вказує нам на те, що в дитини низька самооцінка. Емоційна нестабільність, іноді депресія (натиск олівцем, розмір зображення, місце зображення). Вербальна агресія. Висока значимість сексуальної сфери. Пасивність до соціальних відносин. Потреба в опорі. Астенічність.

Опис образу життя вказує на те, що в дитини недостатність спілкування, почуття самотності. Настороженість.

«Родина» На малюнку присутні - мама, тато, бабуся, дідусь, сестричка, хрещений, хрещена, сестричка, бабуся. Самостійний коментар - *і більше нікого немає.*

Висновок - На фоні аналізу малюнка «Родина», ми можемо зрозуміти, що у дитини відсутнє емоційне поєднання з родиною (велика кількість зображених). Відсутність самої себе підтверджує, що дитина почувається поза родиною, не бачить місця для себе. Сестрички мають малу значимість для дитини. Від цього в дитини розвивається заниження самооцінки. У даному випадку вербальна агресія, може застосовуватись, як намагання звернути на себе увагу оточуючих.

Спрямувати **корекційну роботу** на залучення дитини до позакласної колективної роботи. Давати доручення. Частіш звертати увагу на отриманий позитивний результат, підвищуючи самооцінку дитини. Активно залучати до гри, як приводу до формування діяльності та поведінки. Формування всебічно розвиненої особистості.

Протокол №2

«Неіснуюча тварина» Назва тварини - «Дикий».Завдання виконано у помірному темпі. Під час виконання самостійні коментарі відсутні.

Техніка виконання малюнка вказує на астению, емоційну лабільність, тривожність, невпевненість в собі. Також присутні вербальна агресія, захисна агресія, демонстративність. Опис образу життя вказує на те, що в дитини присутні боязнь агресії та потрібність в захисті. Недостатність в спілкуванні.

«Родина».На малюнку присутні - сестра, брат, мати, сестра. Відсутній сам Андрій. Відсутній батько (живе разом з родиною)

Висновок - дитина емоційно виснажена. В житті стикається з агресією направленою на себе, від чого і виявляється потреба в захисті. Відсутність самого себе на малюнку «Родина» каже про те, що дитина почуває себе відторгнутою, не сприймає себе і родину, як єдине ціле. Відсутність батька каже про малу значимість його для дитини, можлива конфліктність, негативне відношення. Домінантна роль відводиться у родині матері.

Корекційна робота повинна бути направлена на розвиток позитивних емоцій, усвідомлення себе членом колективу. Необхідно розвивати в дитини віру в себе, свої сили. Викликати прагнення до спілкування. Звертати увагу на позитивні зміни, навіть незначні. Вчити діяти за встановленими правилами суспільства та школи. Формування всебічно розвиненої особистості.

Протокол № 3

«Неіснуюча тварина» Назва тварини - Чебурашка. На малюнку зображені друзі та «Чебурашка».

Демонстративність. Творча направленість. Емоційна напруженість. Ескізні лінії свідчать про бажання керувати своїми емоціями, тримати себе в руках. Тривожність як особистіша риса. Іноді підозрілість,

настороженість. Недостатність спілкування. Боязнь агресії. Висока цінність спілкування.

«Родина». На малюнку зображенні - мама, братик, тато, дядя, тьотя, сестра, братик, сестра, тьотя, сестра, хрещена. Зображення матері, яка померла, - сприйняття родини як недостатньої. Відсутність самої дитини - почуття відокремленості від родини. Багато членів родини - відсутність емоційного зв'язку з родиною. Штриховка - напружене відношення до деяких членів родини.

Висновок - дитина почуває себе самотньою. Маючи родину, вона сприймає себе окремо від них. Присутня демонстративність вказує на те, що дитина хоче привернути до себе увагу. Напружені відносини з дядею та сестрою можуть бути викликані проявом агресивної поведінки до дитини. Дитина не має підтримки в родині, тому і має прояви підозрливості, настороженості. Почуття самотності в родині викликає недостатність спілкування.

Корекційна робота повинна бути спрямована на залучення дитини до колективної роботи, не змушуючи, а заохочуючи. Розвивати позитивне сприйняття себе, як особистості. Розвиток пізнавальних інтересів. Формування всебічно розвиненої особистості.

Протокол № 4

«Неіснуюча тварина». Назва тварини - Дощик. Техніка виконання малюнка вказує на тривожність, як особистісну рису. Тривожність, як стан на момент виконання роботи. Ескізні лінії - бажання контролювати свою тривожність. Лінії, які не сходяться - імпульсивність. Зображення в кутку листа вказує на депресивний стан. Штриховка - тривожність, невпевненість в собі, емоційна напруженість. Страх, підозрливість. Захисна агресія. Почуття самотності. Астенічність.

«Родина». На малюнку зображені - мама, тато, синок, бабуся, дідусь, дядя. На малюнку вираження тісного емоційного контакту родини

(з'єднання рук). Зображення матері вказує на доміантне положення в родині. Тато і бабуся - мала значимість їх в родині для дитини. Ніс тата вказує на незадоволення зовнішністю.

Висновок - хоча дитина вказала на тісний емоційний контакт родини, але дитина відчуває страхи, наявна захисна реакція. Зображення тата та бабусі можуть вказувати на те, що саме з їхнього боку може іти агресія до дитини. Дідусь зовсім не реагує на те, що хлопчик чекає допомоги. Отже, хоча контакт в родині присутній, але хлопчик не від усіх відчуває підтримку і бачить захист. Саме тому до кінця не відчуває себе членом своєї родини, тому і назвав своє зображення - синок.

Корекційна робота повинна бути спрямована на розвиток супроводжування дії мовою та давати мовний аналіз своїх дій та дій інших. Вправи для зняття нервово-психічного напруження (психомоторна гімнастика). Вчити розпізнавати свій емоційний стан. Формування всебічно розвиненої особистості.

Протокол № 5

«Неіснуюча тварина» Назва тварини - Дракон. Техніка виконання малюнка вказує нам на низьку самооцінку, депресію, астенію, пасивність. Тривожність та значимість сексуальної сфери. Емоційна напруженість. Страхи. Жало - можна сприймати, як вербальну агресію або захисну агресивність (знаючи дитину, то це захисна агресія). Три голови - вказують на внутрішній конфлікт, протилежні бажання. Потреба в опорі. Відчутті недостатності в спілкування. Почуття самотності. Негативізм - друг дракон.

«Родина» На малюнку зображені - мама, тато, хрещена, хрещений. Відсутність дитини - почуття своєї самотності в родині. Поведінка матері доміантна в родині. Мале зображення - мала значимість. Штриховка - напружене відношення до цієї людини (хрещена).

Висновок - дитина не зобразила ні бабусю, ні дідуса. Родина має малу значимість для неї. Тому дитина відчуває недостатність у спілкуванні, почуття самотності. Демонстративність поведінки, як намагання звернути увагу на себе. Внутрішній конфлікт вказує на те, що хлопчику не байдужа дана атмосфера в родині. На фоні цього в хлопчика розвинулася низька самооцінка. Хлопчик може не відчувати підтримку в скрутному випадку, тому він має потребу в опорі.

Корекційна робота має бути спрямована на ставлення завдань, пов'язаних з позитивною соціальною оцінкою їх досягнень. Активне прилучання до гри, як дії до формування діяльності і поведінки. Розвиток пізнавальних інтересів. Поетапне залучення до групових справ, не змушуючи, а стимулюючи до активного виду діяльності. Формування всебічно розвиненої особистості.

Протокол № 6

«Неіснуюча тварина» Назва тварини - Гера. Техніка виконання малюнка вказує нам на тривожність, як стан на момент виконання малюнку (затирання). Невпевненість в собі. Штриховка - тривожність, як особистісна риса. Страхи. Вербальна агресія. Захисна агресія (гребінець, гострі лапи, гострі крила). Загальний вигляд - демонстративність. Недостатність спілкування. Почуття самотності.

«Родина». На малюнку зображені - синок, мама, батько. Домінуючу роль в родині виконує матір. Батько – мовчазний. Дитина зображена відсторонено від батьків. Відсутнє зображення брата на малюнку (однолітки). В усіх руки прижаті до пояса - інтровертність.

Висновок - дитина відчуває свою ізольованість в родині. Брат має малу значимість. Віддаленість на малюнку фігур вказує на роз'єднаність родини, слабкість емоційного контакту між членами родини. Характерною є демонстративність хлопчика на даний момент життя в родині. Хлопчик прагне більшого контакту з мамою. В роботі хлопчика присутня захисна

агресія, але в зображенні родини не вказується агресивне відношення до нього, тому агресивне ставлення до нього може бути за колом родини. Інтровертність вказує на те, що батьки не ображають дитину, але й не беруть активної участі в її вихованні. Від цього може бути розвинена недостатність спілкування, почуття самотності.

Корекційна робота має бути спрямована на відчуття власної значимості. Формування позитивних якостей особистості. Розвиток почуття емпатії. Формування розуміння значення «суспільної діяльності». Подолання психологічних бар'єрів. Розвиток пізнавальних інтересів. Формування всебічно розвиненої особистості.

Протокол № 7

«Неіснуюча тварина» Назва тварини – їжак. Розміщення об'єкта на аркуші паперу вказує на те, що дитина невпевнена в собі, має низьку самооцінку.

Техніка виконання малюнка вказує на виражену захисну агресію. Яскраво виражена скритність натури. Імпульсивність. Відсутність вербальної агресії. Опис образу життя вказує на те, що дитина сприймає самотність нормою життя, самотність наповнена чеканням агресивних дій ззовні.

«Родина». На малюнку зображені - їжак, тато, мати, брат.

Свою присутність дитина виразила - «їжаком». Дитина відчуває себе в родині, але для себе не є членом цієї родини. Мала значимість брата.

Висновок - дитина емоційно виснажена, намагається самостійно ставити рамки у спілкуванні з близькими. Виражена астения. Самотність. Тато в родині відіграє головну роль по відношенню до дитини. Мати з братом залишаються осторонь. Скоріш за все, захисна агресія та відгородженість направлені в бік батька, і роботу дитини ми можемо сприймати не як «відчуття себе в родині», а відчуття себе разом з батьком.

Направленість **корекційної роботи** повинна відповідати розвитку дитини, як особистості. Підвищення самооцінки дитини. Розвиток позитивних емоцій. Викликати прагнення до спілкування. Активне залучення до гри, як дії до формування діяльності і поведінки.

Протокол № 8

«**Неіснуюча тварина**» Назва тварини - Зайчик. Яскраво виражена демонстративність. Емоційна напруженість. Невпевненість в собі. Тривожність, як особистісна риса. Захисна агресивність, вербальна агресія. Вимушена привітність. Значимість сексуальної сфери. Прикраса на грудях «Зірка» - можлива ідентифікація з матір'ю.

«**Родина**». На малюнку зображені - брат, мати, тато, дитина на гойдалці.

Домінуючу роль в родині відіграє мати. Поведінку матері в родині, дитина сприймає як демонстративну, з проявами вербальної та фізичної агресії. Тато відіграє другорядну роль для дитини. Характерною є демонстративність дитини, що вказує на недостатність піклування батьків за дитиною. В родині яскраво виражена вербальна та фізична агресія. Скоріш за все, дитина зазнає моральних та фізичних травм. Отже контакт в родині присутній, але не для розвитку позитивного емоційного стану дитини. Саме тому вона не відчуває себе членом родини і своє зображення назвала «Дівчинка».

Спрямованість **корекційної роботи** має бути направлена на зняття нервово-психічного напруження. Розвиток позитивного сприйняття себе як особистості, прагнення до позитивного спілкування. Вчити діяти за встановленими правилами суспільства. Розвиток емпатії. Поетапне залучення до групових справ, не змушуючи, а стимулюючи до активного виду діяльності.

Додаток В

**ЗМІСТ КОМПЛЕКСНОЇ КОРЕКЦІЙНОЇ ПРОГРАМИ (ГРУПОВІ
ЗАНЯТТЯ)**

Заняття № 1. «Знайомство»

Мета. Створити сприятливі умови для роботи, групи ознайомити з правилами взаємодії на занятті, познайомити з основними емоціями.

1. Ритуал вітання. Діти стають в коло. Ведучий разом з дітьми. Ведучий показує дітям м'яку іграшку і повідомляє, що курча прийшло до них і хоче познайомитися з кожним. Ведучий починає знайомство першим, даючи змогу дітям зорієнтуватися у напрямку відповіді. Знайомство з курчам передбачено для того випадку, коли діти не готові відразу піти на прямий контакт один з одним. Потім курча садять в середину кола і ведучий пропонує дітям показати курчаті, як воно навчило нас знайомитися один з одним. Ведучий бере за руку поряд сидячу дитину і, дивлячись їй в очі, промовляє свої ім'я, потім ця дитина повертається до наступної, теж бере її руку в свою і промовляє своє ім'я. Остання дитина бере за руку ведучого і йому промовляє своє ім'я. В кінці виникає коло, де всі діти тримають один одного за руки.

2. «Імпульс» Діти сідають в коло, узявшись за руки. Ведучий посилає сигнал - стискає руку тому, хто сидить ліворуч, той, у свою чергу передає «Імпульс» далі. Таким чином сигнал іде по колу.

3. Вправи на релаксацію (можна застосовувати в широкому форматі)

Етапи заняття релаксації

I. Підготовчий.

1. Зручне влаштування.
2. Нікуди не поспішаю.
3. Вас очікують приємні відчуття
4. Дихайте вільно, спокійно
5. Дихайте з задоволенням і заспокоюйтесь.

II. Повне розслаблення і самонастрій.

1. Мені спокійно і приємно.
2. Починають розслаблятися м'язи чола., м'язи чола розслаблюються, розгладжуються. Розслаблення поширюється на м'язи очей... М'язи очей розслаблюються, утрачають напругу. М'язи очей розслабилися цілком. Починають розслаблюватися м'язи щік... М'язи щік утрачають напругу. М'язи щік цілком розслабилися, розпрямилися стислі губи. М'язи обличчя розслабилися цілком.

3. Усе моє обличчя спокійне, воно розслабилося цілком.

Розслаблення охоплює м'язи рук... М'язи рук починають розслаблятися... М'язи рук розслаблюються все більше... більше... Права рука стає теплою і занурюється в приємне тепло... Ліва рука теж стає теплою і занурюється в приємне тепло... Руки теплі, долоні розслабленні...

4. Розслаблення починається в м'язах грудної клітини... М'язи грудної клітини розслаблюються все більше і більше. М'язи грудної клітини зовсім розслабленні.

5. Почали розслаблюватись м'язи спини... Розслаблення в м'язах спини наростає, збільшується... М'язи спини розслабленні цілком.

6. Розслаблюються і м'язи живота... більше... більше. Живіт м'який і цілком розслаблений.

7. Починають розслаблюватися м'язи ніг... Вони занурюються в приємне тепло... Права нога стає теплою, її ступня тепла і розслаблена... Ліва нога стає теплою, її ступня тепла і розслаблена.. Обидві ноги приємно розслаблені і занурені в приємне тепло.

8. Усе тіло розслаблене... Усе тіло спокійне... Воно відпочиває.

9. Подих рівний і спокійний... Відчуваємо комфорт...Серце б'ється рівно і спокійно...Ваш організм відпочиває..

4. *Формула самовиховання. Зразковий перелік формул самовиховання*

1. Я буду витриманим і впевненим в собі.

2. Я буду зберігати своє зосередження і спокій

3. Володію собою без зусиль

4. (перелік можна продовжувати, але проводячи заняття, необхідно дотримуватись однієї теми)

5. *Поступове повернення в стан бадьорості*

1. Мені спокійно і приємно

2. Обличчя спокійне і розслаблене

3. Тіло спокійне, воно добре відпочило

4. Руки теплі і розслабленні

5. Ноги обкутані приємним теплом

6. Подих рівний і спокійний

7. Серце працює рівно, спокійно, ритмічно

8. Ми спокійно виходимо із стану розслабленості

9. Розслаблення поступово залишає м'язи
10. 10.3 кожною миттю в організм надходить енергія
 - Енергія наповнює кожну клітинку тіла
 - М'язи стають пружними, хочеться порухатися
 - Голова ясна, легка, свіжа
 - Настрій гарний і піднесений
 - Почуваю себе бадьорим, відпочилим
 - Відкриваєте очі робите глибокий вдих і потягуєтесь.

Заняття № 2. Релаксаційна вправа «Джерело»

Мета : зменшення рівня тривожності, звільнення від негативних емоцій, встановлення душевної рівноваги.

Уявіть куточок природи, де вам радісно та зручно, де світить лагідне сонечко ... Там є джерело... Вода прозора та чиста і є там поляна, з м'якою травою, а в горі небо голубе, голубе... безхмарне. Сонечко сяє та голубить шкіру ... Повітря чисте, прозоре... чутно спів птахів... Почуття наповнюють вас... приємно, легко... ви чуєте звуки природи... Джерело співає, розбризкуючи водицю... Запрошує до себе жива водиця, яка наповнює почуття світлом, дарує вам силу, здоров'я... Ковток... потім ще ковток... Ви відчуваєте енергію здоров'я... сили. Джерельце виблискує в промінцях сонця, запрошуючи вас до себе... Ось ви вже стоїти у воді. Все що вас бентежить, вся погана сила, погані емоції водичка несе від вас далеко... далеко. Вам легше... Ось виплили і попливли далеко від вас страхи, образи... Велика сила джерела наповнює вас життєвою силою, ви відчуваєте радість життя... Ви плаваєте в джерелі, і ви так само чисті як джерело... З чистими помислами, гарним настроєм виходите на берег... Промінець сонця та теплий вітерець зігрів вас... Ви вдячні матінці природі за чудове джерело... ви радієте сонечку, зеленій травці, вітерецю, співу птахів... Вам добре.. .радісно...

Релаксаційна вправа «Метелик»

Мета: встановлювати красу внутрішнього світу, вчити адекватно вирішувати життєві питання

Уявіть, що в одному чудовому місці... де багато трав... різноманітних дерев... живе гусінь... Своїми ніжками та шкірою пухнастою по листячку пересувається... і думає про те, що будувати хатинку прийшов їй час... Спробуйте себе уявити... цією маленькою гусінню... серед листячка... Ось місце знайдено ... тихенько тут та зручно... і розпочати працю можна... Тонесенька ниточка... чарівним, м'яким шовком, тихесенько звилася в кокон... А в коконі так лагідно і тепло... чарівна люлька... Відчуйте м'якість

шовку.. тишу.. очікування радість...І чарівне перетворення з вами... Розсунув нитки шовку... тоненький промінь сонця... потрапив до будиночку... і сяє все навколо... Промінець... велику силу має... від нього й ви сильніші... Залишити свій кокон дав бажання... І крильця розправляючи... змахнувши крилами... злітає метелик... назустріч небу...сонцю... Як радісно... як чиста природа... як хочеться летіти вище ..вище ... побачити все навкруги... знання свої розширити... На сонечку крильця ...переливаються чарівним світлом...Чисте повітря наповнює груди... летіти вільно й легко... відчуйте чарівність польоту... послухайте... це шелест листя на деревах... від подиху вітерцю... Дивись які квітки лугові... який в них колір... запрошують до себе... голівками киваючи... і віддають прекрасний аромат... ще трохи політаємо... повітря чистого вдихнемо... та до квіт полетимо... що там внизу... До природи доторкніться... Красиві ваші крила... та легкі... вільні рухи... так легко ... і знову лети... як хочеться летіти вище... назустріч сонцю... висоті... Запам'ятай політ цей вільний... та метелика чарівне перетворення... хай почуття чарівного руху... посилять ваші прагнення... до вільної краси перетворення...

Заняття № 3. «Радість»

Розминка

1. «Зайчик розсміявся - зайчик злякався».
2. За сигналом ведучого учні швидко змінюють зображення емоційного стану (чергування напруженості та розслабленості).
3. «Один, два, три, рухи за мною відтвори».
4. Ведучий стає у будь - якій позі, інші діти повинні завмерти в той самій позі, що і ведучий. Один з учнів «експерт» ходить по класу і встановлює тих, хто відтворив позу невірно, при цьому враховується і вираз обличчя, і положення пальців, поворот голови тощо. «Експерт» вносить необхідні поправки.

Основна частина заняття

1. «Закінчи речення»
2. Діти згадують ситуації, пов'язанні з радістю. Після того, вони закінчують речення : «Для дитини радість - це...»
 - «Для учня радість - це...»
 - «Для мами радість - це...»
3. «Зоопарк» Діти отримують картки з зображенням тварин (вовка, зайця та ведмедя) та по черзі показують радісних тварин. Потім вони повинні поміркувати, як

художнику вдалося зобразити радість, а дітям - зрозуміти, що зображена саме радість, а не інші почуття. Ведучій розповідає про міміку як про засіб виразу почуттів.

4. «Малюнок радості» Учні уявляють себе художниками, розмальовуючи ми дитячі книжки та виконують малюнок на тему «Радість». У деяких учнів останнє завдання може викликати ускладнення. Іноді дитина може відмовитись виконати завдання, або мали бажання зобразити «Злу радість». Можна пере формулювати завдання : «Намалюй то, що ти любиш робити» або «Це твоя радість, ти маєш право відчувати та зображати її як тобі завгодно».

Заняття № 4

1. «Намалюй своє переживання» Дітям пропонують намалювати своє найбільше переживання. Необхідні аркуші паперу, олівці або фарба. Після малювання уточнити в дитини, що вона намалював. Потім діти беруть ножиці і розрізають на дрібні шматочки свої «переживання». Коли «переживання» розсипалося на дрібні шматочки, покажіть дитині, що зібрати його назад неможливо. Викиньте ці шматочки у відро і поясніть дітям, що сміття відвезуть і спалять, і всі «переживання враз згорять і не повернуться ніколи».

2. «Ти-лев» Дітям говорить ведучий: «Закрийте очі, уявіть лева - царя звірів, сильного, могутнього, упевненого в собі, спокійного і мудрого. Він красивий і витриманий, гордий і вільний. Цього лева звать так само, як і тебе, у нього твоє ім'я, твої очі, твої руки, ноги, тіло. Лев - це ти!»

Заняття № 5. «Який Я»

Мета: допомогти дітям зрозуміти наявність у них різноманітних позитивних якостей. Вчити дітей знаходити позитивні якості в інших.

Розмітка

1. «Закінчи речення»

«Я серджуся, коли...»

«Я радію, коли...»

«Я сумую, коли...»

«Я не люблю, коли...»

2. «Психологічна розгадка»

Ведучій пропонує дітям вигадати психологічні загадки, в яких відповідями будуть якості людей. Спочатку використовуються такі «розгадки», як чесність, доброта, справедливість - ті, що зрозумілі дітям. Можна запропонувати підібрати прямо протилежні якості, таким якостям, як злість, образа, несправедливість...

Основна частина заняття 1. «Циганка» Ведучій накидає на плечі шаль і перевертілюється в циганку. Вона пропонує дітям погадати. Діти по черзі звертаються до неї зі словами: «Циганка, циганка, погадай мені, розкажи, який (а) я» (звернення на «ти» обов'язкове). Циганка тримає за спиною карти, на яких написані «добрі» якості людини. Висовуючи по одній, вона роздає їх дітям зі словами: «Правильно я нагадала?». Дитина може почати сумніватися в наявності такої якості в собі. В такому випадку слід, з одного боку, підтримати її міркування про те, яка вона справді, з іншого боку, намагатися запевнити її в тому, що ця якість присутня в ній. Можна залучити групу до обговорення.

2. «Робота з казкою» Діти слухають, малюють та обговорюють казку. «Казка про дружбу» (Е.Агеєнкова)

Це було давно. В невідомій країні. В невідомому місті. Та невідомо в якому будинку, але з одним хлопчиком. Його звали... проте, не важливо. Жив цей хлопчик, поживав. В нього було все, про що тільки могла мріяти звичайна дитина його віку. Батьки ні в чому йому не заперечували. Але в нього не було, може найважливішого, самого головного - друзів. Хлопчик не міг знайти ні з ким спільну мову і не розумів, що справа в ньому самому. Він ніби не зважав на людей. Він вимагав від інших тільки те, що треба було тільки йому. Якщо в когось ставалась біда або людина сумувала, хлопчик міг підійти до нього і почати розповідати, як весело було вчора в цирку. Він не любив та не вмів слухати людей. Це було не від злості, а виходило само собою. І нікому жодного разу не спало на думку сказати йому, що він вчиняє неправильно.

Одного разу хлопчик повернувся додому зі школи, як завжди, роздратований. «Усі відвернулися від мене. Ніхто не спілкується зі мною. В мене ніколи не буде друзів», - бурмотав він собі під ніс... «Зате в тебе є я», - несподівано пролунав голос. Хлопчик злякався : «Хто це ?» - та в цей час побачив маленьку істоту. Вона сиділо на ліжку та з посмішкою дивилося на хлопчика.

Ця істота не була ні на кого схожа: м'яка, біла, напівпрозора, вона випромінювала тепло та доброту. Звали цю істоту Іліс.

Хлопчик та Іліс почали приятелювати. Вони проводили разом вечори після школи, разом робили уроки, гралися. А ще Іліс навчив хлопчика ... літати! Іноді, літаючи коли сходив місяць, вони розмовляли про різні речі. Іліс хоча і був малим, але знав багато.

3.Звідки ти ? - спитав хлопчик

Звідки ? ... це поряд... але люди не бачать, - загадково відповів Іліс. - Це особлива країна. Там всі вміють літати, там здійснюються сни, і усі щасливі.

Ти такий розумний і знаєш усе. Можливо, тобі відомо, чому в мене немає друзів? Чому всі відвертаються від мене. Допоможи мені.

Все дуже просто, - посміхнувшись, відповів Іліс, - треба тільки навчитися... слухати серцем. Спробуй прислуховуватися до людей. Бачиш, іноді не всім цікаво те саме, що і тобі. Треба хоч іноді що-небудь робити для інших. Це легко і важко одночасно.

Спасибі, - сказав хлопчик, - здається я зрозумів... Як добре, що ти в мене є. Ти - мій найліпший друг.

В цей час посмішка зникла з обличчя Іліса.

Однак... Я не завжди буту тут... Я з тобою буду лише деякий час. Потім... Потім мене не стане.

Але час йшов, а зміни не відбувалися: Іліс та хлопчик грали разом, а ввечері Іліс вчив хлопчика різної мудрості, але з кожним днем ставав все сумнішим. Щось його тривожило. Але, що саме - про це знав тільки він один.

Одного разу, хлопчик радісно вбіг до себе у кімнату з криком : «Іліс! Сьогодні самий найщасливіший день в моєму житті! В мене нарешті з'явився друг! Друг, про якого я так давно мріяв. Це так приємно, коли поруч є людина, яка завжди допоможе тобі, яка, який не був в нього настрої, завжди вислухає тебе, коли всі неприємності можна поділити навпіл, а радощі примножуються у двічі. Як це чудово - мати друга!» Хлопчик розповідав про свого друга, але його ніхто не чув. Він не знав таємниці, яку знав Іліс. Прийшов той день, коли Іліс став йому не потрібен. Хлопчик навчився всьому, чому вчив він його, саме тому в нього з'явився друг. А Іліс зник. Розуміючи це хлопчик засумував. Але Іліс завжди тепер був в його пам'яті. Він жив в його серці. Коли ставало тяжко, Хлопчик радився з Ілісом та вчиняв так, як підказувало йому серце.

Заняття № 6. «Сварка та бійка»

Мета : допомогти дітям зрозуміти якості справжнього друга. Підвести учнів до розуміння особистісного розуміння дружби.

Розминка.

«Почуття асоціації» Запропонуйте дітям називати виникаючі в них асоціації до назв негативного почуття (злість, образа, гнів тощо). Наприклад: «Якби злість була рослиною, то якою?», «Якби гнів був птахом, то яким?» і т.д.

«Відтвори ситуацію» Діти отримують картки з написами різноманітних ситуацій: «Хлопчик злий», «Дівчинка замахується кулачком», «Двоє учнів обзивають один одного», «Хлопчика побили, йому боляче». Кожний без слів відтворює прочитану ситуацію.

«Які почуття з'являються під час сварки або бійки» Діти згадують свої конфліктні ситуації та ті почуття, які в них з'являлися, і по черзі називають їх.

Основна частина

«Незакінчені речення». Діти завершують речення.

«Учні сваряться, коли...»

«Сварказакінчується бійкою, коли...»

«Сварказакінчується сльозами, коли...»

«Коли іншій людині боляче...»

«Коли мені боляче, я...»

«Я знаю одного хлопчика» Ведучій розповідає дітям історію, приблизно таку: «Багато дітей сваряться і б'ються. Мабуть, це нормально. Але я знаю одного хлопчика, який б'ється майже весь час: на перерві, на прогулянці, в їдальні. Іб'ється він жорстоко, пускаючи в хід кулаки, ноги, зуби. І без різниці йому куди він б'є - в грудну клітину, в обличчя, в голову. Однокласники його стороняться, не хочуть з ним грати. А його від цього більша злість бере і він, ще більш б'ється. І завжди йому здається, що усі лізуть до нього першими.

Коли з ним розмовляєш, з'ясовуючи, не жаль йому тих, кого він б'є, він каже: «Вони самі у цьому винні, вони перші пристають». Давайте подумаємо разом, що можна зробити, як допомогти цьому хлопчику - адже такі, як він є в кожному класі. Спробуємо розіграти ситуації, в яких я буду виконувати роль цього хлопчика, а ви ролі його батьків (вони схвильовані, що в нього немає друзів, що він усіх ображає), хтось з вас буде його вчителькою, хтось виконає ролі його однокласників. Може, це дозволить нам зрозуміти, що можна робити з такими хлопчиками.

Після цього розіграйте ситуації та обговоріть з дітьми найбільш вдалі способи поведінки.

Заняття № 7.

1. «Закінчи речення»

Коли дитина падає і розбиває колінку, вона відчуває...

Коли хлопчики ображають слабшого, він відчуває...

Коли дитину несправедливо наказують, вона відчуває ...

Коли дитині дарують подарунок, вона відчуває...

Коли дитина обманює маму, вона відчуває ...

Коли дитина допомагає, вона відчуває...

Коли діти закінчують речення, називаючи відчуття, вони знаходять в наборі «Маски настрою» відповідну маску і піднімають її вгору.

2. «Зобрази скульптуру» Діти по черзі зображають «скульптуру», яка виражає ті відчуття і емоції, які їх попросить показати ведучий.

Заняття № 8.

«Дзеркало» Обирається одна дитина - це «дзеркало». Решта дітей стоять навпроти ведучого півколом. «Дзеркало» показує емоції в міміці, діти відгадують і повторюють їх.

Заняття № 9. «Чому батьки наказують своїх дітей»

Мета: допомогти дітям зрозуміти вимоги батьків, співставляти їх зі своїми можливостями і бажаннями. Навчити дітей способу вирішення конфліктів з батьками
Розминка

«Покажи предмет» Запропонуйте дітям відтворити домашні меблі (шафу, стілець тощо), так, щоб було зрозуміло, що це.

«Робота мами» Запитайте дітей, чим займаються вдома їх мами, потім називайте ті або інші почуття, а діти згадують та зображають дії мами, з якими в них пов'язані ці почуття.

«Я зробив діло добре» Ведучий кидає дітям м'яч, та кожен, кому він дістається, повинен швидко назвати одне з шкільних або домашніх справ, які йому вдалося зробити добре.

Основна частина заняття 1. «Незакінчені речення»

Поговоріть про те, чому іноді батьки наказують своїх дітей. Отримують чи вони від цього задоволення? Допомагає чи це дітям виправитися? Запропонуйте закінчити фрази :

«Якщо дитина провинилася, потрібно ...»

«Коли мій друг провинився, його батьки ...»

«Коли я виросту, а мої діти будуть себе погано поводити, я ...»

2. Робота з казкою. Діти слухають, малюють та обговорюють казку. «Пробачити маму» (А.Шмідт)

В одному великому місті жила родина гномів. Гноми - це такі ж істоти, як і люди, тільки дуже маленькі. Ця родина була дружньою, але одного разу з цією родиною трапилася така подія.

Мамі треба було піти у своїх справах і вона сказала Маленькому Гномикові:

Я скоро повернусь. Поводься добре.

Гномик, залишившись на самоті, став ходити по квартирі та раптом його увагу привернула красива ваза в маминій кімнаті. Завжди сонячні промінці грали на її гранях, але зараз її скло було тускле, тому що було вкрито пилом.

Помию я вазу! А коли мама повернеться, вона зрадіє, що ваза знову яскраво світитися на сонці.

Гномик заліз на стілець, потягнувся до вази, пошатнувся та впав. Ваза скотилася зі столу та розбилася, вдарившись о підлогу.

Який жаль! - заплакав гномик.

У цей час повернулася мама. Вона дуже засумувала, а потім розсердилася, що її улюблена ваза стала великою грудю скла, відшльопала Гномика та насварила його. Вона так і не дізналася, що вся ця прикрість сталася тому, що Гномик хотів зробити їй приємно.

Гномик образився на маму. Він не хотів нікого бачити, закрився в своїй кімнаті та гірко плакав. «Я так хотів зробити для мами приємне! А вона... Хай би цієї мами взагалі не було! Хай я буду один на всьому білому світі!» - приговорював він.

Сльози котилися градом по його щоках, одна сльозинка впала на книгу, де був намальований чарівник. І тоді чарівник став живим.

Я все знаю, все бачив, - сказав він Маленькому Гномику, - ти образився на маму та хочеш, щоб її не було. Вона насварила тебе, не з'ясувавши, у чому справа. Що ж в мене є чарівна паличка. Зараз я підніму її, і твоя мати назавжди зникне, ти залишишся один на всьому білому світі.

Так і сталося. Мати зникла. Гномик наодинці ходив по дому. Пройшло трохи часу і він зрозумів, що без мами йому погано. Потім він захотів, щоб мати була поряд. «Мабуть, їй теж без мене погано. Мабуть вона шукає мене. Можливо їй навіть гірше, ніж мені...» - міркував Гномик. Але як повернути маму?

Гномик здогадався: можливо, треба маму пробачити? Тільки-но він перестав ображатися на матір, мама з'явилася поряд. Вони обійнялися та стали просити один в одного пробачення. Гномик все пояснив мамі, а потім вони пішли до парку та каталися на каруселях.

Мама купила Гномику солодощі, йому було гарно і він подумав: «Добре, що я пробачив маму! Вона дуже любить мене! Я завжди тепер буду пробачати маму, це ж моя улюблена, рідненька мама». А в цей час мати думала: «Як я була неправа! Як добре що моя дитина змогла мене вибачити! Намагатимуся більше не ображати його, адже ми так любимо один одного!».

2. «Портрет мами» Обговоривши казку, поговоріть з дітьми про те, як можна пробачати своїх батьків, якщо вони бувають неправі. Діти з заплющеними очима уявляють свою маму: яка в неї зачіска, як виглядає її улюблене плаття, як вона посміхається. Потім прикрашають аркуші паперу гарними рамками та малюють портрет своєї мами. По закінченню, портрети розвішують на виставці, а потім діти забирають їх додому в подарунок своїм батькам.

Заняття № 10.

1. «Злагожені дії» Діти об'єднуються в пари. їм пропонується показати парні дії: пиляння стовбура, веслування, перемотування ниток, перетягування мотузки, передавання крихкої речі, парний танок.

2. «Чарівний салют»

На підлозі розстиляють білий папір. Потрібні рідкі фарби, таз з водою, ганчірочки, жорсткі пензлі. Маніпулюючи будь-яким способом пензлем, прагнути бризкати на аркуш паперу, влаштовуючи «чарівний салют».

Заняття № 11.

«Моє ім'я» Ведучий ставить питання, діти по колу відповідають.

Тобі подобається твоє ім'я ?

Далі з ведучим діти повинні виконати аплікацію «Ромашка». У центрі квітки вписати своє ім'я, на пелюстках - всі звернення рідних, друзів до себе. Божу корівку приклеїти на той пелюсток, де написано звернення, яке подобається їй найбільше.

«Сполучна нитка» Діти, сидячи в колі, передають клубок ниток. Передавання клубка супроводжується висловленнями того, хто тримає клубок: що він відчуває, що хоче для себе і що може побажати іншим. При утрудненні ведучий допомагає дитині - кидає клубок їй ще раз. Коли клубок повернеться до ведучого, діти натягують нитку і закривають очі, уявляючи, що вони складають одне ціле, що кожен з них важливий і значимий у цьому світі.

Заняття № 12

1. «В чому твоя сила» Дитина сідає на стілець, в центрі кола та бере до рук іграшкового Льва. Ведучий пропонує іншим дітям пошукати внутрішню силу цієї

дитини, тобто назвати головну позитивну якість. Діти за допомогою ведучого, викрикують ці якості. На стільці повинні побувати по черзі усі діти.

2. «Хто сказав дякую» Діти сідають в коло, в центрі кола сідає одна дитина. Діти підходять та тиснуть йому руку. Ведучий сам назначає дитину, яка передасть подяку. Інші повинні просто привітатися. Задача дитини сказати позитивне про того, хто їй подякував.

Заняття № 13.

«Вчитель та учень» Ведучий роздає дітям картки, на яких написані фрази: «Підійди до мене», «Присядь, будь ласка», «Навіщо ти це зробив», «Подай мені підручник» тощо. Кожен з дітей повинен сказати отриману фразу у двох ролях, вчителя і учня. Інші діти намагаються відгадати, в якій ролі той, хто каже фразу.

«Школа навпаки» Ведучий розповідає дітям про невідому планету, на якій все стається навпаки (машини їздять задом наперед, на обід дають солодощі, усе підкоряється дітям, а дорослі слухаються в усьому дітей).

Діти уявляють собі, якою може бути школа на цій планеті, як вона виглядає, чим там займаються, які предмети вивчають, за що ставлять дванадцять тощо. Можна попросити дітей намалювати цю школу.

Заняття № 14.

1. «Значуща людина»

Сьогодні наша мандрівка починається зі скали роздумів. Для того, щоб ми потрапили в країну Фантазію, кожен повинен зараз подумати про важливу для нього людину. Такі правила в цій країні. Якщо ти потрапив до неї, то ти, повинен привести до неї інших. Кого кожен з вас взяв би з собою? Згадайте людину, яку ви любите, яка грає у вашому житті важливу роль. Це може бути людина, з якою ви сперечаєтесь, сваритеся.

Закрийте на хвилинку очі, уявіть собі, як виглядає ця людина, що вдягнуто на неї, як вона іде...

А зараз за допомогою аркуша та гуаші, намалюйте цю людину, яку ви собі уявили. Коли малюнок буде виконано, поміркуйте і напишіть те, що він говорить: «Мене звать... Я дуже люблю... Мені подобається... тощо». Потім дитина розповідає, як його звать, що хотів би йому сказати, про що попросити.

2. «Дракон вдачі»

Ми з вами розбудили Дракона Вдачі. Ці чарівні істоти несуть в собі якості вогню та повітря, води та землі. Вони можуть плавати та літати, дихати вогнем та мандрувати печерами. Вони вірні друзі та приносять вдачу. Давайте познайомимося з ними ближче.

Діти шикуються в шеренгу, один за одним. Перший в шерензі - голова дракона. Останній в шерензі - хвіст дракона. Усі діти в шерензі тримаються один за одного. Це і є дракон. Під веселу музику, голова починає наздоганяти хвіст, а він - тікає. Як тільки хвіст зловила голова, на місце голови та хвоста стають інші діти, поки усі не перебувають в ролі Дракона.

Діти, Дракону Вдачі, дуже сподобалося з вами грати. Ви вмієте дарувати радість та тепло іншим. Давайте зараз, ми зробимо один - одному подарунок.

«Подарунок» Діти стають в коло. Починає ведучій. Необхідно без слів, за допомогою пантоміми показати та подарувати дарунок сусідові по ліву сторону. Він, в свою чергу, демонструє та дарує свій подарунок. Повторюватися не можна. Коли подарунок отримав ведучій, можна запропонувати дітям відгадати, які дарунки їм дарували, чому саме цей подарунок їм подарували товариші.

**КОДЕКС АКАДЕМІЧНОЇ ДОБРОЧЕСНОСТІ
ЗДОБУВАЧА ВИЩОЇ ОСВІТИ ХЕРСОНЬСЬКОГО
ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ**

Я, Шокої Марія Ігорівна,
учасник(ця) освітнього процесу Херсонського державного університету, **УСВІДОМЛЮЮ**, що академічна доброчесність – це фундаментальна етична цінність усієї академічної спільноти світу.

ЗАЯВЛЯЮ, що у своїй освітній і науковій діяльності **ЗОБОВ'ЯЗУЮСЯ**:

- дотримуватися:
 - вимог законодавства України та внутрішніх нормативних документів університету, зокрема Статуту Університету;
 - принципів та правил академічної доброчесності;
 - нульової толерантності до академічного плагіату;
 - моральних норм та правил етичної поведінки;
 - толерантного ставлення до інших;
 - дотримуватися високого рівня культури спілкування;
- надавати згоду на:
 - безпосередню перевірку курсових, кваліфікаційних робіт тощо на ознаки наявності академічного плагіату за допомогою спеціалізованих програмних продуктів;
 - оброблення, збереження й розміщення кваліфікаційних робіт у відкритому доступі в інституційному репозитарії;
 - використання робіт для перевірки на ознаки наявності академічного плагіату в інших роботах виключно з метою виявлення можливих ознак академічного плагіату;
- самостійно виконувати навчальні завдання, завдання поточного й підсумкового контролю результатів навчання;
 - надавати достовірну інформацію щодо результатів власної навчальної (наукової, творчої) діяльності, використаних методик досліджень та джерел інформації;
 - не використовувати результати досліджень інших авторів без використання покликань на їхню роботу;
 - своєю діяльністю сприяти збереженню та примноженню традицій університету, формуванню його позитивного іміджу;
 - не чинити правопорушень і не сприяти їхньому скоєнню іншими особами;
 - підтримувати атмосферу довіри, взаємної відповідальності та співпраці в освітньому середовищі;
 - поважати честь, гідність та особисту недоторканність особи, незважаючи на її стать, вік, матеріальний стан, соціальне становище, расову належність, релігійні й політичні переконання;
 - не дискримінувати людей на підставі академічного статусу, а також за національною, расовою, статевою чи іншою належністю;
 - відповідально ставитися до своїх обов'язків, вчасно та сумлінно виконувати необхідні навчальні та науково-дослідницькі завдання;
 - запобігати виникненню у своїй діяльності конфлікту інтересів, зокрема не використовувати службових і родинних зв'язків з метою отримання нечесної переваги в навчальній, науковій і трудовій діяльності;
 - не брати участі в будь-якій діяльності, пов'язаній із обманом, нечесністю, списуванням, фабрикацією;
 - не підроблювати документи;
 - не поширювати неправдиву та компрометуючу інформацію про інших здобувачів вищої освіти, викладачів і співробітників;
 - не отримувати і не пропонувати винагород за несправедливе отримання будь-яких переваг або здійснення впливу на зміну отриманої академічної оцінки;
 - не залякувати й не проявляти агресії та насильства проти інших, сексуальні домагання;
 - не завдавати шкоди матеріальним цінностям, матеріально-технічній базі університету та особистій власності інших студентів та/або працівників;
 - не використовувати без дозволу ректорату (деканату) символіки університету в заходах, не пов'язаних з діяльністю університету;
 - не здійснювати і не заохочувати будь-яких спроб, спрямованих на те, щоб за допомогою нечесних і негідних методів досягати власних корисних цілей;
 - не завдавати загрози власному здоров'ю або безпеці іншим студентам та/або працівникам.

УСВІДОМЛЮЮ, що відповідно до чинного законодавства у разі недотримання Кодексу академічної доброчесності буду нести академічну та/або інші види відповідальності й до мене можуть бути застосовані заходи дисциплінарного характеру за порушення принципів академічної доброчесності.

_____ (дата)

Шокої Марія Ігорівна (підпис)

Шокої Марія (ім'я, прізвище)